

ISSN: 2687-220X

NOVUS ORBIS

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
Journal of Politics and International Relations

**Ortadoğu Jeopolitiğinde Kültürel Yansımalar:
Kültürel Miras Üzerine Bir Değerlendirme**

*The Cultural Reflections on the Middle Eastern Geopolitics:
An Assessment on the Cultural Heritage*

Senem Atvur

**Religion and Empire:
Islam as a Structural Force in the Umayyad and the Ottoman Empires**

*Din ve İmparatorluk:
Emevi ve Osmanlı İmparatorluklarında Yapısal Bir Güç Olarak İslam*

Murat Ülgül

**Soğuk Savaş Döneminde Latin Amerika ve
Türkiye’de Ordunun Siyasetteki Rolü**

*The Role of the Army in Politics in Latin America and
Turkey during the Cold War*

Tuğba Ergezen & Ceren Uysal Oğuz

Editörler Kurulu / Editorial Board

Baş Editör / Editor-in-Chief

- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Özgür Tüfekçi

Genel Koordinatör / General Coordinator

- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Alper Tolga Bulut

Yönetici Editörler / Managing Editors

- Arş. Gör. / Research Assist. Hülya Kınık
- Arş. Gör. / Research Assist. Göktuğ Kıprızlı

Kitap İnceleme Editörleri / Book Review Editors

- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Bülent Şener (*Türkçe Kitap / Books in Turkish*)
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Murat Ülgül (*İngilizce Kitap / Books in English*)

Alan Editörleri / Section Editors

- Dr. Öğr. Ü. / Assist. Prof. Fatma Akkan Güngör
- Dr. Öğr. Ü. / Assist. Prof. Yılmaz Bayram
- Dr. Öğr. Ü. / Assist. Prof. Ayça Eminoğlu
- Dr. Öğr. Ü. / Assist. Prof. Vahit Güntay
- Dr. Öğr. Ü. / Assist. Prof. Erol Kalkan
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. İsmail Köse

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

- Arş. Gör. / Research Assist. Sinem Çelik
- Arş. Gör. / Research Assist. Çağıl Durdu
- Arş. Gör. / Research Assist. Emel İlter
- Arş. Gör. / Research Assist. Çağlar Kaya
- Arş. Gör. / Research Assist. Ayçe Sepli

Uluslararası Danışma Kurulu / International Advisory Board

- Prof. Dr. Mohammad Arafat – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Shane Brennan – American University in Dubai, UAE
- Dr. Alessia Chiriatti – University for Foreigners of Perugia, Italy
- Prof. Dr. Murat Çemrek – Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Rahman Dağ – Adıyaman Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Federico Donelli – University of Genoa, Italy
- Prof. Dr. Süleyman Erkan – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Monique Sochaczewski Goldfeld – Escola de Comando e Estado-Maior do Exército, Brazil
- Dr. Ayla Göl – University of Nottingham, UK
- Prof. Dr. Emre İşeri – Yaşar Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Gökhan Koçer – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Dr. SungYong Lee – University of Otago, New Zeland
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Ali Onur Özçelik – Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Alp Özerdem – George Mason University, USA
- Dr. Öğr. Ü. / Assist. Prof. Kaan Renda – Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Paul Richardson – University of Birmingham, UK
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Didem Ekinci Sarier – Çankaya Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. / Assoc. Prof. Hüsrev Tabak – Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Coşkun Topal – Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye

Novus Orbis
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
Journal of Politics and International Relations

ISSN: 2687-220X

Cilt 2 | Sayı 2 | 2020
Volume 2 | Number 2 | 2020

İçindekiler / Table of Contents

Araştırma Makaleleri / Research Articles

81

**Ortadoğu Jeopolitiğinde Kültürel Yansımalar:
Kültürel Miras Üzerine Bir Değerlendirme**

*The Cultural Reflections on the Middle Eastern Geopolitics:
An Assessment on the Cultural Heritage*

Senem Atvur

111

**Religion and Empire:
Islam as a Structural Force in the Umayyad and the Ottoman
Empires**

*Din ve İmparatorluk:
Emevi ve Osmanlı İmparatorluklarında Yapısal Bir Güç Olarak İslam*

Murat Ülgül

131

**Soğuk Savaş Döneminde Latin Amerika ve
Türkiye'de Ordunun Siyasetteki Rolü**

*The Role of the Army in Politics in Latin America and
Turkey during the Cold War*

Tuğba Ergezen & Ceren Uysal Oğuz

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

**ORTADOĞU JEOPOLİTİĞİNDE KÜLTÜREL
YANSIMALAR: KÜLTÜREL MİRAS ÜZERİNE
BİR DEĞERLENDİRME**

Senem ATVUR*

Makalenin Geliş Tarihi // Received: 19.10.2020
Düzeltilme Tarihi // Revised: 6.12.2020
Yayına Kabul Tarihi // Accepted: 22.12.2020

Öz

Tarımın geliştiği, yerleşik hayatın başladığı, yazının ve sanatın şekillendiği, Akdeniz Havzası'nın doğusunda kalan ve Bereketli Hilal olarak anılan topraklar bugün Ortadoğu olarak adlandırılmaktadır. "Ortadoğu" kavramı, 20. yüzyıl başlarında, emperyalist politikaların yaygınlaştığı dönemde kullanılmaya başlamıştır. Ortadoğu kavramının kullanımının yaygınlık kazanması, bölgenin Batı merkezli bakış açısıyla tanımlanması sonucunu da beraberinde getirmiştir. Bu durum Ortadoğu kültürlerinin Batılı tanımlar üzerinden yorumlanması ve bölgede kültürel hegemonyanın inşasında rol oynamıştır. Batı'nın yarattığı Ortadoğulu stereotipinin bölge içinde de kabulü, bölgenin kültürel çeşitliliğini tektipleştirici bir etki yaratmış; bu durum Ortadoğu coğrafyasında, uluslararası sistemin güçlü aktörlerinin etki alanlarını genişletmesini sağlamıştır. Bu çalışma Ortadoğu olarak adlandırılan coğrafyanın insanlık tarihinde üstlendiği rol ile sahip olduğu kültürel birikimin önemine odaklanmaktadır. Çalışmada uluslararası aktörlerin bölgeye ilişkin jeopolitik çıkarlarının kırılması yönünde Ortadoğu'nun kültürel geçmişi ile barışması ve ortak kültürel miras üzerine inşa edilen yeni bir Ortadoğu imgesinin gerekliliğine vurgu yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Jeopolitik, Kültürel Miras, Kimlik

---

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
senematvur@akdeniz.edu.tr

The Cultural Reflections on the Middle Eastern Geopolitics: An Assessment on the Cultural Heritage

Abstract

The territory known as the Fertile Crescent is located at the eastern part of the Mediterranean Basin. This region, where the agriculture was developed, the first human settlements started, arts and culture were shaped, is now called the Middle East. The concept of the “Middle East” had started to be used at the beginning of the 20th century, when imperialist politics had spread worldwide. Due to the common use of the Middle East concept, the region was defined with a Western-centric perspective. This identification has played an essential role in the interpretation of Middle Eastern with Western concepts and on the construction of the cultural hegemony in the region. The stereotypes created by the West and adopted by the regional actors have caused homogenisation of the cultural diversity in the Middle East. Hence, the powerful actors of the international system could expand their zone of influence in the region. This study focuses on the importance of the area called the Middle East in the history of humanity and on the cultural heritage of this region. It is argued that to break the geopolitical interests of great actors in the region; the Middle East should reconcile with its cultural history and a new image of the Middle East based on common cultural heritage.

Keywords: The Middle East, Geopolitics, Cultural Heritage, Identity

Giriş

Coğrafya ile siyaset arasındaki ilişki tarih boyunca farklı şekillerde işlenmiş, pek çok siyasetçi ya da yazar coğrafyanın toplum yapısından devlet yönetimine farklı etkilerine değinmiştir. Bu ilişkinin bilimsel bir çerçevede analiz edilmesi için 19. yüzyıla kadar beklenilmesi gerekmiştir. Siyasi coğrafyanın ayrı bir disiplin olarak gelişimi ve “jeopolitik” kavramının ortaya çıkışı 19. yüzyıl sonlarında, Emperyalizmin hız kazandığı döneme denk gelmektedir. Bu dönemde aynı zamanda Avrupa siyasetinde iki yeni aktörün, Almanya ve İtalya’nın, ortaya çıkışı ve emperyal yarışta yerini alması da söz konusudur. Birliğini yeni tamamlayan Alman devletinin siyasi coğrafyanın gelişimi için verdiği destek, jeopolitik içinde Alman ekolünün önemli bir yer edinmesini sağlamıştır. Jeopolitik kavramı ilk kez 1905 yılında J.R. Kjellén tarafından kullanılsa da (Boniface 2011: 19), onun fikirlerini de etkileyen ve jeopolitiğin kurucusu sayılan isim F. Ratzel’dir. Ratzel, devleti canlı bir organizmaya benzeterek, mekânsal büyümenin devletin hayatta kalması için bir gereklilik olduğunu ortaya koymuştur; bu, 19. yüzyılın teknolojik gelişmesi ile yeni bir

aşamaya geçen sömürgecilik yarışına geç katılan Almanya'nın uluslararası siyasetteki adımlarına da meşruluk kazandıracak bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir (Flint ve Taylor, 2018: 2-3). Jeopolitiğin sömürgecilik çağındaki olumsuz imajı, Alman ekolünden K. Haushofer'in "hayat sahası" (lebensraum) yaklaşımı ve bu yaklaşımının A. Hitler tarafından fiilen uygulanması ile daha da problemlili bir hal almıştır (Flint ve Taylor, 2018: 4-5). Jeopolitiğin olumsuz imajı, Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu dünyasında değişecek ve jeopolitik, stratejik rekabetin önemli bir unsuru olarak değerlendirilecektir. 20. yüzyılın başında H. Mackinder'ın, Britanya İmparatorluğu'nun geniş sınırlarını dış tehditlerden korumak amacıyla ortaya attığı "kalpgâh" (heartland) yaklaşımı, daha sonra N. Spykman'ın yorumunu da içerecek şekilde ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikasına temel oluşturacaktır. Uluslararası sistemin değişen yapısı ve teknolojik gelişmeler jeopolitiğin devlet dışı alana yayılmasını sağlarken, klasik jeopolitiğe bir meydan okuma olarak değerlendirilen eleştirel jeopolitik de gelişmeye başlamıştır. Eleştirel yaklaşım jeopolitik kavramının sömürgecilik ile bağlantısını açığa çıkarmak yanında, mekânın nasıl anlamlandırıldığına, mekân ve söylem üzerinden güç ilişkilerinin nasıl kurgulandığına odaklanmıştır (Ó Tuathail, 1996). Eleştirel jeopolitik, mekân ve güç arasındaki ilişkinin siyasi ve askeri önceliklerin ötesinde ekonomik, sosyal, kültürel ve kimliksel bağlamda da sorgulanması gerektiğini ortaya koymuştur.

Özellikle klasik jeopolitik yaklaşımlar açısından dünyanın farklı bölgeleri coğrafi konumları, sahip oldukları kaynaklar ve değerler ile uluslararası siyasette ayrı bir önem edinebilmektedir; Ortadoğu da bu bölgelerin başında gelmektedir. Coğrafi ve kavramsal olarak tartışmalı olan Ortadoğu sözcüğü yanında bölgeye yüklenen sosyal, politik, kültürel anlamlar, Ortadoğu denilince ilk akla gelen imgelerin enerji kaynakları, çatışma, otoriter yönetimler, toplumsal baskı, Bin Bir Gece Masalları olması sonucunu doğurmuştur. Bu çalışma Ortadoğu olarak anılan coğrafyanın 19. yüzyıldan itibaren jeopolitik önemine ve bu önemin bölge üzerinde yarattığı etkiye odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, 19. yüzyılın emperyal politikalarının bir uzantısı olan jeopolitik bağlamında Ortadoğu bölgesinin yalnızca konumu ve sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle dikkat çekmediğini; bölgedeki tarihi ve kültürel zenginliğin kontrolünün de önemli faktörlerden birini oluşturduğunu ortaya koymaktır. 1972 tarihli UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi, kültürel miras kavramını tarih, sanat ve bilim açısından "üstün evrensel değere" sahip anıtları, yapıları ve alanları içerecek şekilde

kullanmış; 2003 yılında imzalanan sözleşme ile toplulukların, grupların ve bireylerin kuşaktan kuşağa aktardıkları pratikler, ritüeller, araçlar ve mekanla kurdukları ilişkiler de “somut olmayan kültürel miras” olarak benimsenmiştir (UNESCO, 1972; UNESCO, 2003). Avrupa Konseyi ise 2005 tarihli Faro Sözleşmesi ile kültürel miras kavramını insanların geçmişten miras aldıkları ve sürekli gelişen değer, inanç, bilgi ve geleneklerinin yansıması olarak tanımladıkları kaynakları ifade edecek şekilde kullanmıştır (Council of Europe, 2005). Dolayısıyla kültürel miras, hem insanlık açısından evrensel değere sahip olan hem de toplumların geçmişle günümüz arasında bağ kurmasını, farklı uygarlıkların mirasının bir arada değerlendirilmesini sağlayan somut ve somut olmayan öğeler bütünüdür.

Bu çalışma Ortadoğu'nun kültürel mirasının bölgenin jeopolitik rekabetten “özgürleşmesi” yönünde oynayabileceği rolü tartışmayı da amaçlamaktadır. Bu bağlamda “oryantalizm” ya da “emperyalizm” yaklaşımları çerçevesinde Doğu-Batı eksenini üzerinden yapılan incelemeler ve bunlara yönelik eleştirel çalışmalar literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışma ise bölgenin dünya siyaseti içindeki konumlanışından hareketle, bölgedeki sorunların çözümü açısından kültürün ve kültürel mirasın birleştirici bir unsur olup olamayacağına odaklanmaktadır. Bu çerçevede asıl üzerinde durulan nokta, paylaşılan kültürel mirasın benimsenmesi yoluyla bölgeye yönelik klişeleşmiş bakış açılarının ve önyargıların yıkılmasının ve bölgesel kimliğin içeriden yeniden tanımlanmasının gerekliliğidir. Bu bakış açısının hem Ortadoğu'nun yeniden tanımlanması hem bölgenin siyasi ve ekonomik bağımlılık ilişkilerinden kurtulması hem de barışın güçlendirilmesi yönünde oynayabileceği potansiyel rol tartışılacaktır. Bu doğrultuda ilk olarak “Ortadoğu” kavramının ne zaman ve hangi bağlamda kullanılmaya başlandığı ortaya konulacaktır. Ardından Ortadoğu olarak anılan bölgede tarihsel süreçte iz bırakan uygarlıklar ele alınacaktır. İkinci bölümde 19. yüzyıl jeopolitiği içinde ön plana çıkmaya başlayan bölgede, oryantalizmin etkisi ve bu etkinin bölgedeki tarihi ve kültürel mirasın sömürülmesindeki rolü incelenecektir. Son bölümde ise günümüze kadar geçen süreçte Ortadoğu bölgesinin nasıl şekillendiği ve dünya jeopolitiğindeki yeri bağlamında ortak kültürel mirasın rolü üzerinde durulacaktır. Ortadoğu'ya yönelik olumsuz imgenin, aslında bölgenin ekonomik ve siyasi sömürsünü güçlendiren bir unsur olduğu varsayımı üzerinden bunu tersine çevirmek için bölgenin tarihsel mirasını dikkate alarak, kimliğin yeniden tanımlanması ve kültürel ve politik yapılarını özgürleştirici yönde dönüştürmesinin önemi

vurgulanacaktır. Çalışma, Türkçe literatürdeki Ortadoğu çalışmalarında sınırlı kalan kültür ve kimlik konularında normatif bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Bu sayede Uluslararası İlişkiler bağlamında kültürel miras konusundaki çalışmaların yaygınlaşması için bir kapı da aralanabilecektir.

1) Ortadoğu Neresidir?

Bugün Ortadoğu olarak adlandırılan bölge tarih boyunca farklı isimlerle anılmış, pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış; çatışmanın, ticaretin ve kültürel gelişimin odağında yer almıştır. 19. yüzyıl sonlarında, emperyal politikalar doğrultusunda kullanılmaya başlanan Ortadoğu kavramı, bu dönemden günümüze kadar coğrafi olarak farklı konumlandırmalar yapılsa da, kültürel olarak çoğunlukla Batı tarafından benimsenen kültürel imgelerle birlikte anılmıştır. Bu imgeler, tarih boyunca bölgede oluşan kültürel birikimi yok sayarak, belli önyargıları desteklemiştir. Bu imgelere geçmeden önce bu bölümde Ortadoğu kavramının ortaya çıkışı ve Ortadoğu denilen bölgenin kısa tarihi ele alınacaktır.

a) “Ortadoğu” Kavramının Ortaya Çıkışı

Ortadoğu kavramının ortaya çıkışı 20. yüzyılın başına tarihlenmektedir. Ortadoğu ifadesini kullandığı bilinen ilk isim Thomas E. Gordon'dur. Gordon (1900), *The Nineteenth Century* dergisinde yayımlanan “The Problem of the Middle East” başlıklı makalesinde İngiltere'nin Hindistan sömürgesinin güvenliğini İran ve Afganistan ekseninden değerlendirmiştir. Gordon, Ortadoğu'yu Britanya'nın İran ve Afganistan'ın bağımsızlığının ve bütünlüğünün korunmasına yönelik dış politikasının en hassas noktası olarak ele almıştır (Koppes, 1976: 96). Jeopolitiği denizlerdeki üstünlük çerçevesinde ele alan Amerikalı donanma subayı A. T. Mahan ise Ortadoğu kavramını ilk kez kullandığını iddia eden isimdir. Mahan'ın (1902) *National Review*'da yayımlanan “The Persian Gulf and International Relations” başlıklı makalesine göre bir deniz gücünün hareket kabiliyeti onun bir yerde demirli kalmasını önlemek açısından önem taşımaktadır; bu çerçevede Britanya donanmasının Hindistan yolunu (özellikle yayılan Rus etkisine karşı) güvende tutabilmek için Aden, Hindistan ve Basra Körfezi'nde hareket kabiliyetine sahip olması gerekmektedir. Bu çerçevede Ortadoğu kavramı, Akdeniz'in doğusundan Hint Okyanusu'nun güneybatı kıyılarına ve Basra Körfezine uzanan bölgeyi ifade edecek şekilde kullanılmıştır (Capdepuy, 2008: 229). Ortadoğu kavramının yaygınlık kazanmasında rol oynayan asıl isim ise *The Times*'in dış haberler servisinin

başındaki isim olan V. Chirol'dür. Mahan'ın makalesine de atıf yaparak, 1903 yılında yayımlanan "The Middle Eastern Question or Some Political Problems of Indian Defence" başlıklı kitabında Hindistan'ı merkeze alacak şekilde Hindistan'ın sınırları dışında kalan Asya bölgelerini Yakındoğu, Ortadoğu ve Uzakdoğu olarak tanımlamıştır (Capdepuy, 2008: 229). Bir zincirin üç halkasına benzettiği bu konumlandırma içinde yer alan bölgelerin güneye doğru ilerlemek isteyen Rusların tehdidi altında olduğunu belirterek, bu alanın Hindistan'ın politik ve askeri savunmasında rolü olduğunu belirtmiştir (Koppes, 1976: 96). Bunun yanında Chirol (1903), Ortadoğu sorununun Asya'nın geleceğinin de bağlı olduğu, daha büyük bir sorunun parçası olduğunu iddia etmiştir (Davison, 1960: 668).

Avrupalı güçler arasında sömürgeci rekabetin hızlandığı bir dönemde kullanılmaya başlayan "Ortadoğu" kavramının yaratılmasında yalnızca stratejik ve coğrafi bir bakış açısının değil, aynı zamanda politik bir ayrımın da rolü bulunmaktadır. Davison'a göre (1960: 666) Doğu-Batı ayrımı ilk olarak Antik Yunan ve Persler (Yunanlılar için barbarlar-kentli olmayanlar) arasındaki çatışmaya, ardından Doğu ve Batı Roma bölünmesine kadar dayandırılabilir. Orta Çağ'da Avrupa için Doğu çoğunlukla Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının başladığı yerken; coğrafi keşiflerle doğunun ötesinde de bir "uzakdoğu"nun varlığı belirginleşmiştir. 19. yüzyılda ise Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü bağlamında tartışılan "Doğu Sorunu", yüzyılın sonlarında Japonya'nın Avrupalı güçlerin etkisini tehdit edebilecek şekilde güçlenmesi ile genişlemiş ve Yakındoğu ile Uzakdoğu ayrımı belirginleşmiştir. Osmanlı hakimiyetinden çıkmak için hareketliliğin arttığı Balkanlar, Suriye, Filistin ve Mısır bölgelerini ifade edecek şekilde Yakındoğu veya Ortadoğu kavramları kullanılmaya başlanmıştır (Davison, 1960: 666).

Yakındoğu ve Ortadoğu kavramlarının eş anlamlı kullanımları I. Dünya Savaşı sonrasında değişmeye başlamıştır. Savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin çöküşü, Arap topraklarının İngiliz ve Fransız sömürgesi altına girmesine neden olmuştur. Bu süreçte Britanya hükümeti tarafından oluşturulan "Coğrafi İsimler Daimî Komisyonu" (Permanent Commission on Geographical Names), yalnızca Balkanların Yakındoğu olarak adlandırılması gerektiği; Boğazlardan Hindistan'ın doğu sınırlarına kadar olan bölgenin ise Ortadoğu olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Buna karşın 1921 yılında kolonilerden sorumlu bakan konumundaki W. Churchill, bakanlık içinde Filistin, Ürdün ve Irak bölgelerinden sorumlu bir Ortadoğu Birimi oluşturmuştur (Davison, 1960: 668). 1932 yılında ise Kraliyet Hava Gücü'nün Ortadoğu Komuta Merkezi

Irak'a, Yakınoğu Komuta Merkezi ise Mısır'a konuşlandırılmıştır (Capdepuý, 2008: 230). Bu adım coğrafi temellerle yapılan ayırımın siyasi ve askeri olarak farklı şekilde yorumlandığıın da göstergesidir. Fransız diplomasisi içinde de Akdeniz'in dođu sınırını oluşturun kıyı bölgeleri ifade edecek şekilde kullanılan Levant kavramı önce unutulmaya ve yerine Yakınoğu kavramı kullanılmaya başlanmış, daha sonra özellikle ABD'nin bölgeye bakışı doğrultusunda Britanya da Fransa da Ortadođu ifadesini benimsemiştir (Capdepuý, 2008: 228).

Ortadoğu kavramının kullanımı II. Dünya Savaşı sonrasında yaygınlaşsa da, Ortadoğu'nun neresi olduğu, hangi bölgeleri kapsadığı konusundaki tartışma sona ermemiştir. Bilgin'e göre (2004: 26), coğrafi adlandırmaları tarafsız ya da doğal olarak görmek yerine askeri ve stratejik çıkarlar ile şekillendiğinin unutulmaması gerekmektedir. 1957 yılında kabul edilen Eisenhower Doktrini çerçevesinde ABD'nin, "Ortadoğu" bölgesindeki uluslara ekonomik ve askeri yardım sağlaması öngörülürken, Kongre tarafından Dışışleri Bakanı J.F. Dulles'dan Ortadoğu'nun neresi olduğunu tanımlaması istenmiştir. Bakana göre batıda Libya, doğuda Pakistan, kuzeyde Türkiye, güneyde Arap yarımadasını içine alacak şekilde, Sudan ve Etiyopya'nın da dahil olduğu geniş coğrafya Ortadoğu olarak kabul edilmektedir (Davison, 1960: 665).¹ Ortadoğu kavramının -göreceli ve tartışmalı anlamlar içerse de- hem bilimsel çalışmalarda hem de siyasi, ekonomik, stratejik ve askeri söylemde yaygın şekilde kullanıldığı ve yerleştiği gözlenmektedir. Bu bağlamda Ortadoğu ile kastedilen coğrafi ve siyasi alan genişleyip daralabilmektedir (Seddon, 2004: 358). Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Ortadoğu kavramı kuzeyde Fırat ve Dicle nehirlerinin oluşturduğu havza ile güneyde Arap Yarımadası'nı içine alan, Kızıldeniz ve Basra Körfezi ile çevrelenen ve Nil Nehri'nin kuzey havzasını içine alan bölgeyi ifade edecek şekilde kullanılacaktır.

b) Ortadoğu'da Tarihsel ve Kültürel Mirasın Gelişimi

İnsanlık tarihinin önemli dönüm noktaları Ortadoğu coğrafyasında gerçekteşmiştir. James H. Breasted, ilk baskısı 1916 yılında yapılan *Ancient Times. A History of the Early World* kitabında Bereketli Hilal (Fertile Crescent) kavramını uygarlık tarihinin önemli dönemeçlerinin yaşandığı bu coğrafyayı tanımlamak için kullanmıştır.² Bugünkü Mısır'dan Filistin'e oradan da Mezopotamya (Irak ve Suriye) üzerinden Anadolu'nun güneydoğusuna uzanan bu bereketli topraklar yaklaşık 12 bin yıl önce ilk inanç yapılarının yükseldiği

(Göbeklitepe), yerleşik yaşamın filizlendiği, hayvancılığın başladığı, tarımın astronomik hesaplar ve sulama yapıları ile sistematikleştiği, ilk devletlerin ve savaşçı imparatorlukların kurulduğu, yazının kullanılmaya başlandığı, ilk kanunların yazıldığı, ilk antlaşmaların imzalandığı, ticaretin geliştiği, tek tanrılı dinlerin ortaya çıktığı alan olmuştur. Bu bölümde Sümerlerden 19. yüzyıla kadar geçen tarihsel süreçte Ortadoğu'da yerleşmiş uygarlıklara kısaca değinilecektir. Çalışmada, tarihin farklı dönemlerinde yaşamış bu uygarlıkların bıraktığı tarihsel ve kültürel mirasın, bir bütün olarak bölgenin temel zenginliğini oluşturduğu varsayımı benimsenmiştir.

Ortadoğu bölgesinin bilinen en eski uygarlıkları Sümerler, Akadlar ve Mısır'daki Eski Krallık'tır. Sümerler de Mısırlılar da yerleştikleri akarsu havzalarında taşkın zamanlarını hesaplayarak verimi artıran tarımsal faaliyetler yürütmüşler; artan nüfusu kontrol etmek amacıyla güçlü monarşiler kurmuşlar; bürokrasi, yasalar ve din aracılığıyla tarımsal faaliyetlerinde işbölümünün organizasyonunu sağlayan devlet benzeri merkezi siyasal yapılar oluşturmuşlar; büyük tapınaklar inşa etmişler ve geride birbirinden farklı yazı karakterlerine sahip (çivi yazısı ve hiyeroglif) yazılı metinler bırakmışlardır (Goldschmidt Jr., 2013: 42). Sümerlerin ardından Mezopotamya'ya hâkim olan Babil ve Asur uygarlıkları, Sümerlerin kültürel mirasını benimsemiştir. Asurlar oluşturdukları ticaret kolonileri ile yazı başta olmak üzere Mezopotamya kültürünün etkilerinin Anadolu'ya yayılmasında da rol oynamıştır. Babil uygarlığının en önemli hükümdarı Hammurabi döneminde tarihin bilinen en eski yazılı kanunları kaleme alınmıştır. Babil Krallığı'nın zayıflamaya başladığı dönemde kuzeydoğudan Anadolu merkezli Hitit İmparatorluğu, güneyden ise Mezopotamya'ya yayılmaya başlayan Mısır Firavunluğu MÖ 1285 yılında bugün Suriye sınırları içinde yer alan Kadeş kenti civarında karşı karşıya gelmiş ve bu mücadele sonucunda tarihinin bilinen ilk yazılı antlaşması imzalanmıştır.

Hititlerinin yıkılışı, Mısır'ın zayıflaması bir dönem Sami kökenli iki halkın- Fenikeliler ve İbraniler- Ortadoğu'daki hakimiyetine zemin hazırlamıştır. Akdeniz ticaretinin gelişiminde rol oynayan Fenikeliler alfabenin yaratıcısı olmuş; İbraniler ise Davud önderliğinde Filistin'de kurdukları krallık ile ilk tek tanrılı din olan Yahudiliğin temellerini güçlendirmişlerdir (Diakov ve Kovalev, 2017: 197-169). Milattan önce 6. yüzyıl ortalarında Kyros önderliğinde bugünkü İran'ı merkez alan Akhemenid İmparatorluğu'nun kuruluşu ile Persler, Anadolu'yu ve Mısır'ı da içine alarak Ortadoğu'nun neredeyse tamamına ve Kuzeybatı Hindistan'a hâkim olmuştur

(McNeill, 2007: 88-89). Pers hakimiyetine son verecek olan ise MÖ 320'lerde Makedonya'dan çıkıp Pers topraklarına hâkim olan, Yunan anakarasından Afganistan'a ve Hindistan'a kadar uzanan bir imparatorluk kuran Büyük İskender'dir. İskender'in ölümünün ardından imparatorluğun toprakları generalleri arasında paylaşılmış ve Helenistik dönemde Anadolu'nun güneydoğusu, Mezopotamya ve Suriye bölgesi Seleukosların hakimiyeti altına girmiştir. İran bölgesi ise bir süre Seleukosların hakimiyeti altında kalsa da daha sonra bölgede Part İmparatorluğu kurulmuştur (Goldschmidt Jr, 2013: 43). Roma İmparatorluğu'nun doğuya yayılış sürecinde Part ülkesi bu yayılışın durduğu nokta olmuştur. Tüm Akdeniz Havzasına hâkim olan Roma İmparatorluğu, geniş toprakları eyaletlere bölerek yönetmeye çalışmış, Akdeniz Havzasında ticaretin zenginleştiği, kültürel çeşitliliğin yayıldığı; bunun yanında ağır vergiler altında ezilen kesimlerin de isyanlarının arttığı bir süreç ortaya çıkmıştır (Goldschmidt Jr. ve Davidson, 2008:38-39).

Roma İmparatorluğu'nun genişlemeye başladığı dönemde Yahudiye (Judea) eyaletinde tarihi değiştiren bir başka gelişme yaşanmıştır. Tek tanrılı dinlerin ikincisi Hristiyanlığın ortaya çıkışı ve yayılmaya başlaması, Roma otoritesince endişeyle karşılanmış ve 4. yüzyıla kadar Hristiyanlık yasaklanmıştır. Yasağın kaldırılmasından kısa süre sonra Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline gelmiştir. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması ile Ortadoğu bölgesinin kontrolü Bizans olarak anılan Doğu Roma İmparatorluğu'nun elinde kalmıştır. 3. yüzyılda Part İmparatorluğu'na son vererek İran'a yerleşen Sasanilerin kurduğu imparatorluk ise Suriye, Filistin ve Mısır'a yayılarak Ortadoğu'daki Bizans hakimiyetine son vermiştir (Goldschmidt Jr., 2013: 45).

7. yüzyıl Ortadoğu tarihini ve kültürünü değiştirecek yeni bir dönüm noktası olmuştur. Arap Yarımadası'nın güneyinde üçüncü büyük tek tanrılı din olan İslam'ın doğuşu ve yayılışı, Arap etkisinin de Ortadoğu'nun ötesine yayılmasında etkili olmuştur.³ Bu bölgelerde devletlerin Arapların kontrolü altına girmesi ve halkın İslamiyet'i kabulü, Arap etkisinin -özellikle Arapça dilinin- yayılmasında da rol oynamıştır. Bu süreçte Araplar arasında da, Araplar ile Arap olmayan halklar arasında da gerilimler yaşanmıştır. İslamiyet içinde farklı mezheplerin doğuşu ve aralarındaki anlaşmazlıklar, devlet siyasetinde de tartışmalara ve isyanlara yol açmıştır (Lewis, 2005: 62-96). Bağdat merkezli Abbasi hükümdarlığı, ticaretin ve tarımın gelişmesiyle bölgede bir refah dönemi yaratmıştır. Bu dönemin en önemli özelliği ise kültürel ve bilimsel zenginliği ile daha sonra Avrupa'da Rönesans'ın başlamasına olan etkisidir.

Abbasilerin, Antik Yunan'dan kalan bilimsel ve felsefi metinleri Arapça'ya çevirmeleri, matematik, astronomi ve tıp alanındaki araştırmaları, mimari, tarih ve edebiyata destekleri Ortadoğu bölgesinin kültürel ve bilimsel tartışmanın merkezi haline gelmesini sağlamıştır (Goldschmidt Jr., 2013: 50). Bu zenginlik ve bilgi birikimi Endülüs Emevileri aracılığıyla Avrupa'ya ulaşmış; Kilise'nin skolastik bakış açısını sarsacak olan Rönesans bu kaynaklardan beslenmiştir.

10. yüzyıldan itibaren Ortadoğu'da Orta Asya'dan gelen Türk kökenli halkların etkisi görülmeye başlamıştır. İran'dan Kuzey Hindistan'a kadar olan bölgeyi kontrol altında tutan Gaznelilerin savaşçı kollarından biri olan Selçuklular, 11. yüzyılda Gaznelileri yenilgiye uğratarak, Horasan'ı ele geçirerek egemenliklerinin ilk adımını da atmıştır. Hızla Mezopotamya'ya yayılan Selçukluların 1071 yılında Bizans İmparatorluğu'nu yenilgiye uğratarak Anadolu'ya girişleri, hem Ortadoğu hem de Avrupa tarihi açısından yeni bir dönüm noktası olmuş ve Haçlı Seferleri'nin başlangıcını tetiklemiştir. Haçlı Seferleri, Ortadoğu zenginliklerinin yağmalanması ve din ayrımı gözetmeksizin savaşa katılmayan bölge halklarının katledilmesi sonuçlarını doğurmuştur (Goldschmidt Jr. ve Davidson, 2008: 132-139). 13. yüzyılda Orta Asya'dan başlayarak yayılan Moğol istilası İran, Mezopotamya ve Suriye'yi de kontrol altına almış; Mısır'da durdurulmuştur. 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genişleyerek Ortadoğu'yu kontrol eden bir imparatorluk haline gelmesine kadar geçen süreçte, Mısır'da, Doğu Akdeniz kıyılarında, Mezopotamya'da ve İran'da farklı inançtan, kökenden toplulukların kurduğu devletler varlıklarını korumuştur. Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da kurulan Safevi Devleti arasındaki rekabet 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile bugün de Türkiye ve İran arasında geçerli olan sınırın çizilmesini sağlamış ve kurulan denge ile Ortadoğu bölgesi iki büyük gücün kontrolü altında kalmıştır.

İlkçağlardan itibaren Bereketli Hilal bölgesinden başlayarak bugün Ortadoğu olarak anılan coğrafya farklı inançlara, halklara, devletlere ev sahipliği yapmıştır. Bu verimli topraklar tarih boyunca farklı güçler arasında mücadele alanına dönüşse de zengin bir kültürel çeşitliliğin de merkezi olmuştur. Bölgeye ulaşan her yeni güç kendi kültürünü bölgeye taşımış, kendi kültürünü bölgeye empoze etmeye çalışsa da yerel kültürlerin etkileriyle şekillenmekten geri kalmamıştır. Sonuçta Ortadoğu bölgesi "geniş bir halklar mozaiği", farklı fiziki tiplerin, inançların, dillerin, kültürlerin yan yana yaşadığı bir coğrafyaya dönüşmüştür (Goldschmidt Jr. ve Davidson, 2008: 31). 19. yüzyılın sonundan itibaren sömürgeciliğin etkilerinin

Ortadoğu'ya doğru yayılmasıyla, bu çeşitlilik yeni çatışma nedenlerine dönüşmeye başlayacaktır.

2) 19. Yüzyıl Jeopolitiğinde Ortadoğu

19 yüzyıl, Sanayi Devrimi ile gerçekleşen ekonomik değişimin siyasi, sosyal ve kültürel yansımaları ile şekillenmiştir. 16. yüzyıldan itibaren sömürgecilik süreci, Batı Avrupalı devletlerin hammadde ve yeni pazar arayışlarını hızlandırmıştır; 19. yüzyılda gelişen teknolojinin yardımı ile sömürgecilik emperyalizme dönüşürken (Ferro, 1997: 16-18), yeni sömürge arayışları da artmıştır. Avrupalı emperyalist güçler arasındaki mücadele özellikle sömürge topraklarında kesişen çıkarlar nedeniyle dünyaya yayılmıştır. Zayıflamakta olan Osmanlı Devleti'nin dengeleyici gücünü yitirmeye başladığı 19. yüzyılda, emperyalizm çerçevesinde ortaya çıkan mücadele Ortadoğu'nun jeopolitik önemini daha da artırmıştır. Örneğin, İngiltere'nin Hindistan yolunu kesmek amacıyla Napolyon, 1798 yılında Osmanlı toprağı olan Mısır'a saldırmıştır (Sander, 2001: 170). İngiltere'nin protestolarına karşın Fransızlar tarafından inşa edilen Süveyş Kanalı'nın açılışı ise Mısır ve Kızıldeniz kıyılarının stratejik önemini ön plana çıkartmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun içerideki ulusçu ayaklanmalara ve kuzeyden gelen Rus tehdidine karşı direnemez hale gelmesi, Birleşik Krallık'ın 18. yüzyıldan beri sürdürdüğü Osmanlı toprak bütünlüğünü savunma politikasından vazgeçerek, toprakları üzerinde kendine bağlı devletler kurma girişimine ağırlık vermesine neden olmuştur (Sander, 2001: 314-315). Bu durum bölgenin Birleşik Krallık kontrolüne girmesinde etkili rol oynamıştır.

Önceki bölümde vurgulandığı gibi Ortadoğu kavramının ortaya çıkış süreci ve bu bölgeyi kontrol altında tutma çabası Birleşik Krallık'ın sömürgelerinin güvenliğini sağlama arayışının bir ürünüdür. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu içinde yer alan milletlerin ulusçuluk düşüncesi etkisiyle bağımsızlık hareketlerine girişmeleri, Avrupalı güçlerin de siyasal, stratejik ve duygusal⁴ nedenlerle bu hareketlere destekleri 19. yüzyıl jeopolitiğinin bir başka yansımasıdır. Bunun yanında Akdeniz'de stratejik bir pozisyon elde etme arayışında olan Rusya'nın Panславizm aracılığıyla Balkanlara, Ortodoks inancını kullanarak da Ortadoğu'ya yönelik politikaları Osmanlı İmparatorluğu'nu daha da zayıflatmıştır. Rus yayılması karşısında Birleşik Krallık Aden, Kıbrıs ve Mısır'ı ele geçirip, Basra Körfezi boyunca uzanan Arap kabileleriyle anlaşma yoluna gitmiş, Afganistan ve İran'a da asker göndermiştir (Goldschmidt Jr. ve Davidson, 2008: 219-220). Birliğini tamamlayarak, sömürgecilik yarışına agresif bir şekilde

dahil olan ve Avrupa dengesini değiştiren Almanya'nın Osmanlı Devleti'yle yakınlaşması ve çeşitli imtiyazlar elde etmesi ise Birleşik Krallık için endişe verici bir durum olmuştur (Lewis, 2005: 330). Bu sũreçte Birleşik Krallık aynı zamanda Arap yarımadasındaki kabilelerin Osmanlı Devleti'ne başkaldırması konusunda girişimlerde bulunmuştur (Arı, 2007: 126-143). Bunun yanında Avrupa'da yayılan Siyonizm fikri (Laqueur, 2003), Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulması gũrũřũnũn İngiliz siyasetinde de karşılık bulması ve Yahudilerin bũlgede toprak satın alarak gũç etmeye başlamaları Ortadoğu'daki temel çatışma nedenlerinden birinin tohumlarının atılmasında etkili olmuştur. I. Dũnya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti dağılıp, Tũrkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş mũcadelesi başlarken; Ortadoğu, Birleşik Krallık ve Fransa arasında paylaşılmıştır (Lewis, 2005: 395-414). Daha sonra bu iki sũmũrgeci gũcũn bũlgeden çekilirken belirledikleri sınırlar içinde yeni bağımsız devletler kurulacak; fakat sınır sorunları, Arap devletleri arasındaki çekişmeler ve 1948 yılında İsrail Devleti'nin kuruluşu Ortadoğu'da barışı zorlaştıran unsurlar olarak әне çıkacaktır. Ortadoğu'daki anlaşmazlıkların nedenlerinden biri de bũlgede petrolũn bulunmasıdır. 1830'lu yıllarda Yarbay F.R. Chesney, Birleşik Krallık adına Mezopotamya'ya giderek incelemelerde bulunmuş ve bũlgede zengin petrol ve mineral kaynakları bulunduğunu rapor etmiştir (Acar, 2013: 8). Ortadoğu'da ilk petrol kuyusu ise 1908 yılında İran'da açılmıştır (Odell, 1968: 93). Petrolũn varlığı Ortadoğu'yu 20. yũzyıl başında emperyalizmin odağına yerleştirmiştir. 20. yũzyıl boyunca da bũlge enerji jeopolitiğinin merkezinde yer almış; bunun yanında ekonomik zenginlik ile istikrarsızlık çelişkisi әне plana çıkmıştır.

Çalışmanın bu bũlũmũnde 19. yũzyıl emperyalizminin kũltũrel yansıması ise Oryantalizm tartışmaları ve bũlgenin tarihsel mirasının yağmalanması ũzerinden ele alınacaktır.

a) Oryantalizm Merceğinden Ortadoğu

Devlet Avrupa'nın dũnyaya siyasi ve ekonomik yayılışı, farklı kũltũrlerin karşılaşması sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda Batı'nın Doğu'ya bakışı, tartışmalı bir kavram olsa da Oryantalizm ya da şarkiyatılık yaklaşımını belirginleştirmiştir. Oryantalizmin ortaya çıkışı, 18. yũzyıldan itibaren Birleşik Krallık ve Fransa'da, Hindistan başta olmak ũzere Doğu'dan gelen metinlerin çevirisi ve ũniversitelerde dil bũlũmlerinin gelişimi ile paralellik gũstermektedir. Bu metinlerin çevirisi ve tarih alışmaları, Avrupa'nın farklı devletlerinde Oryantalizmin etkisinin yaygınlaşmasını sağlamıştır (Macfie, 2002: 25-41). Said'e gũre (1999: 11) Doğu, Batı'nın tanımlanmasına yardımcı

olan bir karşıt imge sunmaktadır. Oryantalizm ise Doğu ve Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünce biçimi, öteki imgesi üzerinden yaratılan üstünlüğü destekleyen bir söylem biçimi ve Batı'nın Doğu üzerinde otorite kurmasını sağlayan bir egemenlik biçimi olarak tanımlanmaktadır (Said, 1999: 11-13). Bunun yanında Avrupalı gezginlerin, siyasetçilerin, yazarların doğuya ilişkin gözlemlerinin Batı'da Doğu imgesinin oluşmasında rol oynadığı belirten Çırakman (2002), egemenlik bağlamında tek taraflı, süreklilik gösteren ve homojen bir Oryantalist yaklaşımdan bahsedilmesinin de zor olduğunu dile getirmektedir. Doğu imgesi merak, hayranlık, sempatiden korku, kaygı ve nefrete uzanan, farklılaşan ve çelişen yargılarla içermekte; bu nedenle de Oryantalizm, siyasal ve dini anlaşmazlıklarla bölünen ve zayıflayan Avrupa içindeki değişken (olumlu ve olumsuz) yargıların yansımasıyla oluşan çok yönlü bir söylemdir (Çırakman, 2002: 187-191).

Bu bağlamda sanatın da Doğu imgesinin oluşumundaki rolü önem taşımaktadır. Lewis'e (1982) göre geçmişte Oryantalizm iki anlamda kullanılmaktadır; ilki Ortadoğu seyahatleri sırasında gördüklerini ve/veya hayal ettiklerini resmeden romantik bir resim okulu; ikincisi bundan bağımsız olarak gelişen ve dil çalışmalarıyla şekillenen, zaman içinde Doğu'nun (Hindistan ve Çin'i içerecek şekilde) genişlemesiyle spesifik alanlara ayrılan bir akademik disiplindir. Macfie'ye (2002: 61) göre oryantalist sanat, Batı'nın Doğu'yla emperyalist bağlamda ilgilenmeye başladığı, Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemde büyük güçlerin bölgedeki kontrol ve etkisiyle de ilişkili olarak gelişmiştir. Bu çerçevede ortak bir üsluba sahip olmayan Oryantalist ressamın Doğu imgesini önce Bin Bir Gece Masalları gibi hayali temalar ile ele alırken, daha sonra Doğu'ya seyahatlerin artması ile manzara, mimari, gündelik yaşam, giysiler ve etnografik özellikler resmedilmeye başlanmıştır (Özdal, 2013: 64). 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan *Turquerie* modası ile dekorasyonda, giyimde ve ev eşyalarında Türk ve Osmanlı etkisinin genişlemesi, Doğu'yu görmemiş ressamın dahi bu imgeleri resimlerinde kullanması sonucunu yaratmıştır. Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nda açılan elçilikler bünyesinde çalışan diplomatların, gezginlerin yazıları, elçiliklerin daveti ile Osmanlı topraklarına gelen Hilair, Melling, Castellon gibi ressamın saray, törenler ve gündelik hayat temalı resimleri Doğu'ya yönelik merakın artmasında da rol oynamıştır (Özdal, 2013: 65). Ingres başta olmak üzere Gerome, Panson, Lewis, Trouillebert gibi isimlerin tablolarında öne çıkan harem, hamam, esir pazarı gibi "tahrik edici", şiddet ve erotizm imgesiyle yüklü sahnelerin varlığı da tartışma yaratmaktadır. Bu imgelerin Doğu insanının sapkınlığı, cahilliği ve kabalığını

öne çıkararak, Doğu'nun ıslah edilmesi, modernleştirilmesi gerektiği görüşünü meşrulaştırarak sömürgeciliğin zeminini güçlendiren bir algı yarattığı da iddia edilmektedir (Kaya, 2017: 654-656). Bu ressamların Doğu'ya ayak basmadan kurguladıkları tablolarında, 19. yüzyılda gelişen fotoğrafçılığın ve Osmanlı topraklarında çekilen fotografik kompozisyonların da rolü bulunmaktadır (Özdal, 2013: 65-70). Oryantalizm ile Doğu'ya olan ilginin artması, özellikle Ortadoğu ve Yakındoğu'daki tarihi ve kültürel mirasın Batı'ya taşınmasına ve dolayısıyla yeni bir kültürel sömürü döneminin başlamasına yol açmıştır.

b) Ortadoğu Kültürel Mirasının Sömürüsü

Batı'da, Doğu'ya yönelik ilginin bir diğer nedeni de bölgenin tarihsel zenginlikleridir. Avrupa uygarlığının Antik Yunan ve Roma'ya dayandırılan köklerini açığa çıkarma arayışı, önce koleksiyonculuğun daha sonra da kazı çalışmalarının temellerini atmıştır. Bunun yanında Tevrat ve İncil'de adı geçen bölgelerin araştırılması Doğu Akdeniz, Mezopotamya ve Mısır'a ilginin artmasına neden olmuştur (Özdoğan, 2006: 51). 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın "dünya kültürel mirasını" sahiplenme çabası, arkeolojinin de Batı düşünce sisteminde "dünyayı sahiplenme kurgusunun"⁵ ayrılmaz bir parçası haline gelmesine neden olmuştur (Özdoğan, 2006: 89-90). Napolyon'un Mısır seferi sırasında onunla birlikte bölgeye gelen araştırmacılar Fransa'ya dönerken pek çok Antik Mısır eserini de yanlarında götürmüşlerdir. Günümüzde dahi dünyanın farklı müzelerinde 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında Anadolu'dan, İran'dan, Mezopotamya'dan, Doğu Akdeniz kıyılarından ve Mısır'dan yasal ya da kaçak yollarla götürülen anıtlar ve eserler ziyaret edilebilmektedir.⁶ Bu durum özellikle H. Schliemann gibi, Troia hazinesini bulma saplantısıyla, tarihsel alanları tahrip eden ve bulduğu eserleri kaçak yollarla ülke dışına çıkaran isimlerin (Esin, 1993) Doğu'ya yönelmesinde de rol oynamıştır. Bu süreçte arkeolojinin, bilimsel araştırmadan çok yağma ve bölgedeki istihbarat faaliyetleri için paravan olarak kullanıldığı da görülmüştür.⁷ Örneğin Kargamış'taki Hitit antik kenti kazılarına British Museum adına katılan arkeolog D. G. Hogarth ve T. E. (Arabistanlı) Lawrence istihbarat toplamak için Beyrut, Hayfa, Nâsiriye, Yermük, Humus ve Halep bölgelerini dolaşmış, Hicaz'a kadar gitmiştir. Lawrence, Sina Çölü'ndeki su kaynakları ve geçitleri haritalandırmış ve Osmanlı demiryolları ile ilgili bir rapor hazırlayarak İngiliz istihbaratına iletmiştir (Çabuk, 2019: 1131). Arkeoloji ile istihbaratı buluşturan bir başka isim G. L. Bell ise 20. yüzyıl başından itibaren Güney Anadolu ve Mezopotamya bölgesini dolaşarak

hem arkeolojik bilgi hem de askeri istihbarat toplamış; Irak'ın bağımsızlık sürecinde rol oynamış ve Bağdat'ta ilk müzenin kurulmasını sağlamıştır (Murray, 2001: 154-155).

19. yüzyılda demiryolu ağının gelişimi ile Doğu'ya ulaşmak kolaylaşmış, hatta İstanbul, Mısır ve Kudüs'e ilk gezi turları düzenlenmeye başlamıştır. Bu durum farklı kimliklerin karşılaşması, kültürlerarası alışverişin artması gibi bir imkân sağlarken, kitleselleşen turizm bir pazarlama stratejisi olarak Doğu'yla özdeşleştirilen egzotik imgelerin pekiştirilmesi ve stereotiplerin yerleşmesinde rol oynamıştır (Aktaş Polat ve Polat, 2016). Ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla Osmanlı toprakları üzerinde hızlanan demiryolu faaliyetleri ve verilen imtiyazlar hem petrol arama hem de arkeolojik yağmaya neden olan kaçakçılık faaliyetleri için (Paksoy, 1993: 206) kullanılmıştır. Günümüzde dünyanın farklı müzelerinde Ortadoğu bölgesinden yasal ya da yasadışı yollarla çıkarılmış pek çok eser sergilenmektedir. Örneğin, Ortadoğu petrolünün farklı Batılı şirketler arasında paylaşımında büyük rol oynayan C. S. Gülbenkyan (Acar, 2013), aynı zamanda dünyanın en büyük koleksiyonerlerinden biridir ve topladığı eserler bugün Lizbon'da kendi adını taşıyan müzede sergilenmektedir.⁸ Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetleri denetleme girişimi yabancı diplomatların yöneticiler üzerindeki etkisi, halkın para için yabancılarla işbirliği içine girmesi ve ilgisizlik nedeniyle uzun süre etkisiz kalmıştır (Dosdoğru, 2018: 33-43).

3) 21. Yüzyıl Ortadoğu Jeopolitiğinde Kültürel Miras Nasıl Değerlendirilebilir?

Binlerce yıl boyunca farklı uygarlıklara ev sahipliği yapan, farklı kültürlerin karşılaştığı, çatıştığı ve yeni bir kültürel sentez yarattığı Ortadoğu bölgesinde oluşan kültürel birikim 19. yüzyıldan itibaren Batı merkezli bakış açısı ile açığa çıkarılmaya başlamıştır. Bölgede bağımsız devletlerin ortaya çıkması ile birlikte başlayan uluslaşma süreci de Ortadoğu'ya yönelik kültürel algıların kırılması ve kültürel çoğulculuğun ön plana çıkarılması konusunda etkili olamamıştır. 21. yüzyıl Ortadoğu jeopolitiğindeki kültürel yansımaları tartışabilmek için 20. yüzyılda bölgede yaşananları kısaca ele almak ve bölgedeki kültürel dönüşümü ortaya koymak gerekmektedir. Ardından 21. yüzyılın bölge açısından ne gibi değişimler yaratabileceği tartışılacaktır.

a) 20. Yüzyılda Ortadoğu'nun Yeniden İnşası

20. yüzyılda Ortadoğu bölgesinde yeni bağımsız devletlerin kurulduğu, bunun yanında yeni bağımlılık

ilişkilerinin de geliştiği gözlenmiştir. Soğuk Savaş döneminde İran ve Türkiye'nin Batı Bloğuna dahil olması, Ortadoğu'nun iki blok arasında sıkışmasına neden olmuştur. İsrail Devleti'nin kuruluşu, A. Nasır'la güç kazanan Arap milliyetçiliği bölgede çatışmanın eksenini de şekillendirmiştir. Öte yandan bölge jeopolitiği açısından petrolün önemi daha da belirginleşmiştir. Eski sömürgeci güçler İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki gücünün azalması ABD'nin bölgede daha fazla imtiyaz elde etmesini kolaylaştırmıştır. İran ve Irak'tan çıkartılan petrolün yanında Kuveyt ve Suudi Arabistan'da da yeni kuyuların açılmasıyla petrol piyasasında Ortadoğu'nun rolü de artırmıştır. Bunun yanında Süveyş Kanalı'nın genişletilmesi, boru hatları aracılığıyla Lübnan ve Filistin üzerinden petrolün Doğu Akdeniz limanlarına aktarılması gibi projeler de geliştirilmiştir (Odell, 1968: 96). Öte yandan petrol üretiminin ya da Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi gibi girişimler bu alanlarda imtiyaz sahibi olan ülkelerin tepkisiyle karşılaşmış ve müdahaleler hız kazanmıştır. 1948, 1967 ve 1973'teki Arap-İsrail Savaşları ve İsrail'in genişlemesi ise bölgenin çatışma ve istikrarsızlıkla anılmasında önemli rol oynamıştır. 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan manzarada, petrol geliri ile zenginleşen ülkeler bölgede siyasal ve askeri güçlerini artırmanın yollarını ararken, petrole sahip olmayan, yüksek enflasyon ve işsizlikle mücadele eden Mısır, Yemen, Filistin, Lübnan gibi ülkelerden bu bölgelere göç de yoğunlaşmıştır (Goldschmidt Jr. ve Davidson, 2008: 464).

20. yüzyılın ikinci yarısında Ortadoğu jeopolitiği, bağımsız devletlerarasında birlik arayışları, çatışmalar ve uluslararası aktörlerin açık ya da üstü örtülü müdahaleleriyle şekillenmiştir. Özellikle bağımsızlık sonrasında uluslaşma sürecinde Arap kimliğinin ön plana çıkarılması, bölgenin kolonyal geçmişine karşı Arap uluslarının birleşebilmesi açısından da zemin hazırlamıştır. A. Nasır'ın hem pan-Arap fikirlerin bölgede yaygınlaşması hem de Bağlantısızlar Hareketi içindeki rolü, Ortadoğu'da Batı etkisinin azaltılması ve dayatılan yapay sınırların ötesinde bölgesel bağların güçlendirilmesi yönünde -kısa süreli de olsa- somut adımlar atılmasını sağlamıştır (Milton-Edwards, 2011: 69). Buna karşın bölgedeki ideolojik ayrılıklar, Arap milliyetçiliği ekseninde derinleşebilecek birlik fikrini geri plana atmış; Arap ülkelerinin İsrail'e karşı tutumunun yanında birbirlerine karşı çatışmacı politikaları ağırlık kazanmıştır. Bu durum hem Batı Bloğunun hem de Sovyetler Birliği'nin bölgeye müdahalesi açısından uygun koşullar yaratmıştır.

Bağımsız Ortadoğu ülkeleri açısından kültürel miras, bölgenin kolonyal geçmişine alternatif yaratabilecek önemli bir unsurdur. Buna karşın ulus inşası sürecinde kültürel miras

Oryantalist söylemle paralellik içerecek şekilde kullanılmış; özellikle de devletler, tarihi değerlerin turizm gelirlerini artıracak şekilde “pazarlanmasına” ağırlık vermiştir (Daher ve Maffi, 2014: 7). Bu durum Ortadoğu’ya özgü klişelerin yerleşmesinde ve Batı merkezli bakış açısının bölgedeki kültürel (kolonyal) hegemonyasının devam etmesinde rol oynamıştır. Öte yandan bölgedeki etnik ya da dinsel öğelerle beslenen milliyetçilik (Arap ya da Yahudi fark etmeksizin) kültürel ve politik kimliğin homojenleştirici ve dışlayıcı/ötekileştirici dışa vurumu olarak şekillenmiş; bu durum Ortadoğu’daki kültürel çeşitliliği silikleştirici rol oynamıştır (Berkey, 2015). 20. yüzyılda Ortadoğu biriken zenginlikle birlikte derinleşen yoksulluğun ve eşitsizliğin, politik temsil krizlerinin bir arada yaşandığı; ekonomik, siyasal, sosyal ve insani krizlerle kırılan ve kültürel öğelerin tartışma zemini bulmakta zorlandığı bir süreç yaşamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise kültürel farklılıklar yeni çatışmaların tetikleyicisi olarak belirginleşmeye başlayacaktır.

Türkiye, İran ve İsrail dışında bırakıldığında Ortadoğu coğrafyasının ortak noktası paylaşılan ortak Arap kimliği ve dilidir; İsrail dışında bölge ülkelerinin tamamında ise nüfusun çoğunluğu Müslümandır. Buna karşın bölgenin sosyo-kültürel yapısı zengin bir çeşitlilik barındırmaktadır. Örneğin Ortadoğu ülkelerinin hemen hepsinde Hristiyan topluluklar bulunmakta, bölge Hristiyanlarının da kendi içlerinde farklı kimlikler barındırdıkları (Kiptiler, Nesturiler, Süryaniler, Gregoryen Ermeniler gibi) gözlenmektedir. Öte yandan Arap kimliğinin ve Müslüman kimliğin baskınlığı aynı zamanda farklılıkları silikleştiren, çeşitliliğin üstünü örten bir etki de yaratmaktadır. Bu baskın (Sünni) kimliğin farklı Müslüman kimlikler (özellikle Şii’ler) ve özellikle tek tanrılı dinler dışındaki inançlarla (Yezidiler, Bahailer gibi) ilişkisi daha sorunlu olabilmektedir (Maggiolini, 2018). Ortadoğu’daki farklı etnik ve dinsel çeşitlilik bölge tarihinde rol oynamış farklı uygarlıkların ve ortaya çıkan kültürel etkileşim ortamının bir yansımasıdır.⁹ Bölgenin kültürel mirasının bir bütün olarak ele alınması ve farklılıklara rağmen ortak noktalar üzerinden kültürel, sosyal ve siyasal uzlaşımın inşası, bölgede siyasal istikrarın sağlanması ve bölgeye yönelik dış müdahaleleri azaltıcı bir rol de oynayabilecektir.

b) 21. Yüzyılda Ortadoğu’da Kültürel Kimliği Yeniden İnşa Etmek

Soğuk Savaş sonrasında, 21. yüzyıla ilerleyen dönemde Ortadoğu’ya ve bölgeye yönelik jeopolitik yaklaşımlar daha da karmaşıklaştırmıştır. Petrol hâlâ dünya piyasaları için en önemli enerji kaynaklarından biridir; bu nedenle Ortadoğu rezervleri

farklı aktörlerin rekabet alanını oluşturmaktadır. Bölgedeki doğal gaz kaynakları, petrol ve gazın taşınması için inşa edilen boru hatlarının güzergâhı yeni sorunları da beraberinde getirmektedir (Luizi-Wilcox, 2020; Khatip, 2014). Öte yandan 11 Eylül sonrasında değişen güvenlik yaklaşımları ve küresel güvenliğe tehdit oluşturan terörün Ortadoğu ile bağlantılandırılması, bölgeye yönelik olumsuz algıyı güçlendirirken, özellikle Irak'a 2003 yılında yapılan müdahalenin de meşrulaştırılması için kullanılmıştır. Bölgenin dış müdahalelere açıklığı, 2008 küresel ekonomik krizinin ardından patlak veren toplumsal hareketlerin Ortadoğu'ya yansması olarak başlayıp, daha sonra farklı güçler arasında iç çatışmaya dönüşen, tartışmalı bir kavram olan "Arap Baharı" ifadesiyle anılan süreçle pekişmiştir. Özellikle 2011 yılından beri sürmekte olan Suriye İç Savaşı hem bölge hem de dünya dengelerini derinden sarsmıştır.

Bölgenin sahip olduğu zenginliğe karşın, çatışmadan ve yapısal eşitsizliklerden doğan sorunların üstesinden gelinemediği açıktır. 2018 yılında yayımlanan Dünya Eşitsizlik Raporu'na göre, Ortadoğu dünyanın en eşitsiz bölgesi olarak sınıflandırılmıştır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik, en zengin %10'luk kesimin, toplam gelirin %60-66'sını alması, en alttaki %50'lik kesimin payının ise %10'un altına düşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum hem ülkeler arasında hem de ülke içinde eşitsizliğin derinleşmesine yol açmaktadır (Alvaredo vd., 2018: 131-137). Bu çerçevede özellikle petrol geliri yüksek ülkelerde vatandaşlarla göçmenler arasında gelir, sosyal haklar, hukuki yaptırımlar bağlamında farklı uygulamaların görülmesi de toplumsal kutuplaşmayı derinleştiren unsurlar olarak görülmektedir (Kinninmont, 2015: 17-19). Bunun yanında Ortadoğu'daki siyasal rejimlerin (otoriter) yapısı, bölgede demokrasinin gelişiminin sınırlı kalmasında; toplumsal taleplerin ve muhalif hareketlerin tehdit olarak algılanıp sert müdahalelerle karşılaşmasında etkili olmuştur. Freedom House'un siyasal haklar ve sivil özgürlükler doğrultusunda hazırladığı raporlarda Ortadoğu ülkeleri (İsrail, Lübnan ve Kuveyt dışında) "özgür olmayan ülkeler" kategorisinde yer almaktadır (Freedom House, 2019).

Kimliği homojenleştirici çabalar, çeşitliliği zenginlikten çok çatışma nedeni olarak görmekte, bölgede istikrarsızlığı artırmakta, bölge dışı güçlerin farklı gerekçelerle bölgeye müdahaleleri için zemin hazırlamaktadır. Müslüman inancın farklı pratikleri ve yerel uygulamaları dahi göz ardı edilerek, tektipleştirici bir imge yaratılması, Batı'nın Ortadoğu'ya bakışında da hâlâ indirgemeci bir yaklaşım sergilemesini kolaylaştırmaktadır. Oryantalizm eleştirilerine karşın Batı'nın

Doğu'ya bakışı hala belli klişelerle şekillenmekte ve kamuoyu algısında da bu bağlamda önyargılı tutumlar gelişmektedir. 11 Eylül sonrasında artan İslamofobik yaklaşımlar bu önyargının bir göstergesidir (Sheridan, 2006).

Batı'nın Haçlı Seferleri'nden itibaren İslam'a bakışını şekillendiren, temelde Orta Çağ'dan kalan yanlış anlaşılmalı, önyargılı ve çarpıtılmış görüşler ile Hristiyanlığın tek gerçek inanç biçimi olduğuna yönelik kanının ağır basmasıdır (Macfie, 2002: 42-44). Oryantalistler içinde İslam'a ve Müslümanlara önyargılı yaklaşımların varlığı, Ortadoğu'dan Oryantalizmi misyonerlik faaliyetleriyle ve Hristiyanlığı ön plana çıkaran söylemlerle özdeşleştiren görüşlerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur (Lewis, 1982). İslam'a önyargılı görüşlere karşı İslam savunması olarak algılanabilecek bu durum, Ortadoğu'da yaşayan Müslüman halkların kendi kimliklerini tanımlarken, İslam'ı ön plana çıkarmasında da etkili olmuştur. Öte yandan Ortadoğu'da 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren radikal İslamcı yaklaşımların gelişmesi, zaman zaman önyargıları destekleyici tutumları da belirginleştirmektedir. Ortadoğu'daki eğitimsizlik/cehalet, dinin baskı aracı olarak kullanılması/özünden ayrılması gibi yapısal sorunlara çözüm bulunamaması, yapıcı eleştirilerin düşmanca tutumlar olarak algılanması gibi nedenler Ortadoğu'da da yaratılan stereotipleri destekleyen davranışların içselleştirilmesi sorununu ortaya çıkarmaktadır. Yerel değerleri korumak için "yabancı" olarak görülen değerlerin dışlanması ya da bazı aşırı görüşlerin bu değerlere "saldırması" (Kinninmont, 2015: 33), Batı'nın yarattığı Ortadoğu imgesini destekleyen bir sonuç doğurmaktadır.

Ortadoğu kültürünün 7. yüzyıldan itibaren şekillenmesinde İslam'ın rolü tartışılmazdır; fakat İslam öncesi kültürlerin, İslam'ı benimsemiş Arap olmayan farklı güçlerin bölgede kurmuş olduğu siyasal yapıların toplumsal ve kültürel hayatta bıraktığı izler de önem taşımaktadır. Hem mimari ve sanatsal öğelerle ortaya çıkan somut kültürel miras hem de kültürel ve sosyal öğelere işleyen somut olmayan kültürel mirasın benimsenmesi ve korunması, Ortadoğu'nun çeşitliliğini ve asıl zenginliğini ortaya çıkarabilecektir. Önemli nokta bu kültürel mirasın toplum tarafından da aynı istekle ve şevkle savunulmasıdır. Kültürel miras zaman zaman siyasal iktidarların (özellikle otoriter iktidarların) propaganda aracı olarak kullanılabilir. Örneğin önceki uygarlıklarla özdeşlik kurulmaya çalışılması, tarihi objeler veya anıtların tarihsel bağlamlarından arındırılarak, siyasal otoriteyi meşrulaştıracak simgelere dönüştürülmesinde rol oynamaktadır; İran'da Şah rejimi döneminde Pers

İmparatorluğu'nun zaferleri ve yöneticileri ile benzerlikler vurgulanarak, özdeşlik kurulmaya çalışılmış, İran İslam Devrimi sonrasında, özellikle M. Ahmedinejad döneminde benzer bir yaklaşım benimsenmiştir (Papoli Yazdi ve Massoudi, 2017: 440-443). Bölgedeki sosyal ve ekonomik sorunlar ise kültürel mirasa sırt çevrilmesinde de etkilidir. Bu durum yeni yağmaların yaşanmasına ve kayıtsızlığının sürmesine neden olmaktadır. Bölgedeki zengin tarihi ve kültürel miras yeni bir (illegal) ticari alan yaratmıştır. Irak işgali sırasında dünyanın gözleri önünde yağmalanan ilk yerlerden biri Bağdat'taki Irak Müzesi olmuştur (Youkhanna, 2010). Çalınan eserlerin bir kısmı bulunmuş olsa da pek çoğu hâlâ kayıptır. Suriye İç Savaşı ile güçlenen Irak Şam İslam Devleti Örgütü'nün (İŞİD) propaganda amacıyla Ortadoğu'nun en önemli antik kentlerinden biri olan Palmyra'da gerçekleştirdiği yıkım (Sahheen, 2017) dünyayı şoke ederken, İŞİD'in en önemli gelirlerinden birinin tarihi eser kaçakçılığı olduğu gerçeğini de gözlemiştir. Örgüt, Irak ve Suriye'de kontrol altında tuttuğu bölgelerde arkeolojik alanları yağmalayarak ya da kaçak kazılar yaparak tarihi eser kaçaklığı ile önemli bir gelir elde etmektedir (Pauwels, 2016). Kaçırılan bu eserler başta Londra olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde satılabilmektedir. UNESCO ve diğer uluslararası kuruluşların girişimleri ve dünyanın saygın müzelerinin kampanyaları ile 2015 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin 2199 sayılı kararı ile tarihi eser kaçakçılığına yönelik yaptırımlar belirginleştirmiştir (Hardy, 2017); buna karşın insanlık tarihinin yağmalanması halen sürmektedir. Bu yağma, Doğu'nun "barbar" imgesini kuvvetlendiren bir sonuç da yaratmaktadır.

Bölgenin bağımsızlığının pekişmesi, bölge halklarının yaşam standardının yükselmesi açısından bölgenin kimliğinin klişeleri ve önyargılı bakış açısını yıkacak şekilde yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir. Bunu yapabilecek olan bölge halkıdır; ama bunu yapabilmesi için toplumsal bilincin gelişmesi, bağımlılık ilişkilerinin sorgulanması ve geçmişin kültürel mirasının sahiplenilmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda bölgedeki eğitim düzeyini ve içeriğini gözden geçirmek önemlidir. UNICEF verilerine göre Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde nüfusun beşte biri 10-24 yaş altında yer almasına karşın her beş çocuktan biri eğitim imkânı bulamamaktadır; özellikle Yemen ve Suriye'deki krizlerde yaklaşık 14,3 milyon çocuk okul dışında kalmıştır (UNICEF, tarihsiz). Bunun yanında bölgede okullaşma oranının hâlâ düşük olması, eğitimde cinsiyet eşitsizliği, eğitimcilerin/öğretmenlerin yeterliliği, eğitimin kalitesi önemli sorunlar olarak varlığını korumakta; eğitimli insanın kalkınmanın ve sosyoekonomik

gelişmenin temeli olduğu görüşü geri planda kalmaktadır (Kamel, 2014: 103-117). Bölgedeki düşük eğitim kalitesinin iyileştirilmesi yönünde eğitim reformları yapılması, öğretmenlerin motivasyonunun ve maaşlarının yükseltilmesi, velilerin ve toplulukların eğitim süreçlerine katılımının artırılması gibi farklı öneriler ortaya konulmaktadır (Chapman ve Miric, 2009). Bu çerçevede eğitim reformu planlanırken Dünya Bankası'nın da dikkat çektiği gibi, kültürel mirasın eğitimin iyileştirilmesi, çoğulculuğun yaygınlaştırılması, kültürel birikimin artırılması yönünde kullanılması için yatırımlar eksik kalmıştır (The World Bank, 2001: 69). Bu bağlamda bölgedeki tarihsel ve kültürel mirasın göz ardı edilmesinin en önemli nedeni bilgisizlik ve ilgisizlikten ileri gelmektedir. Bölgedeki farklı kültürlerin tarihsel ve kültürel mirasını tanıttacak şekilde eğitimin iyileştirilmesi hem kültürel mirasa sahip çıkılması ve mirasın korunması hem de bireysel ve toplumsal düzeyde farklı kültürlere karşı toleransın ve kültürel çeşitliliğin öneminin anlaşılması açısından etkili rol oynayabilecektir. Bu sayede farklı olanı ötekileştiren, Ortadoğu'ya yönelik dış müdahalelere zemin hazırlayan siyasal ve sosyal anlaşmazlıkları körükleyen bakış açıları yerine sorunların bölge içinde diyalog ve uzlaşa ile çözülebilmesi için ortak noktaların ve çıkarların tanımlanması kolaylaşabilecektir.

Ayrıca bölgeyi, Batı'ya göre konumlandırarak isimlendiren ifadelerin kullanımı da "Ortadoğu" üzerinde Batı hakimiyetinin sürdürülmesine katkı yapan bir durumdur. İnsanlık tarihinin dönüm noktalarına sahne olan ve 16. yüzyıla kadar uygarlığın merkezi konumundaki bölgenin kendi tarihsel ve kültürel dinamiklerinin evrensel bir düzleme taşınarak yeniden isimlendirilmesi önem taşımaktadır. Buna karşın bölgede Batılı değerlerin reddedilmesi ve homojenleştirici politikaların uygulanmasının da Batı'nın bölge üzerindeki tahakkümünü destekleyen bir pozisyon yarattığı açıktır. Öte yandan bölgedeki siyasal yapı içindeki otoriter eğilimler, toplumsal taleplerin bastırılması, farklı kimliklerin "ötekileştirilmesi" ve çatışma riskinin artması sonucunu doğurmaktadır. Bu durum hem uluslararası toplumda Ortadoğu'ya yönelik önyargılı algının pekişmesinde hem de bölgeye yönelik dış müdahalelerin meşrulaştırılmasında etkili olmaktadır. Son dönemlerde yarı otoriter iktidarlar, elde ettikleri petrol gelirlerini teknolojik altyapı yatırımlarına ayırarak (Radcliffe, 2019) siyasal ve toplumsal sorunların üstünü örtmeye çalışmaktadır. Bu yatırımlar çoğunlukla toplumsal katkı yerine uluslararası alanda prestij elde etme arayışından kaynaklanmaktadır.

21. yüzyıl jeopolitiği içinde Ortadoğu olarak adlandırılan bölge halen stratejik konumu, sahip olduğu doğal kaynaklar, çatışma riski buna bağlı göç ve terör başta olmak üzere yeni sorunlarla anılmaktadır. Bu durumda uluslararası aktörlerin bölge üzerindeki etkisi belirleyiciliğini korumaktadır. Bölgesel aktörler arasındaki ilişkileri şekillendiren siyasal ve kültürel ayrımlar, bölgeye yönelik müdahaleleri kolaylaştırmaktadır. Bölge ülkeleri arasında uzlaştırıcı bir faktör olabilecek İslam dahi ayrıştırıcı ve düşmanlaştırıcı yönde kullanılabilir. Bu süreçte bölgenin tarihsel geçmişindeki çeşitlilik ve kültürel etkileşim ortamının hatırlanması, bölgesel aktörler arasında diyalog ve uzlaşma sürecini kolaylaştıracak bir faktör olarak değerlendirilmelidir. Orta Çağ'da İslam uygarlığının Antik Yunan ve Roma mirasını sahiplenmesi bölgeyi kültürel ve bilimsel tartışmanın şekillendiği bir merkeze dönüştürmüştü ve bu mirasın Avrupa'ya aktarılmasını sağlamıştır. 21. yüzyılda, binlerce yıllık ortak geçmiş ve ortak kültürel mirasa sahip çıkılması ile yeni bir ortak kimlik oluşturulması, bölgenin sosyal, ekonomik ve insani sorunlarına ortak çözümlerin geliştirilmesini sağlayabilecektir. Cumhuriyet ile birlikte Türkiye hem Osmanlı Devleti'nin hem de Türklerden önce Anadolu'da yaşayan uygarlıkların tarihsel ve kültürel mirasının açığa çıkarılması ve korunması konusunda etkili adımlar atarak bu değerlerin geçmişle günümüz arasında bağ kuracak şekilde anlaşılmasını sağlamıştır. Ortadoğu'da da Batılı değerleri eleştirel olarak ele almak ve bunları insani değerler ve bölgenin kültürel geçmişi ile sentezleyerek yeni bir kültürel ve bilimsel bakış açısı ortaya koymaya ihtiyaç vardır. Bunu yaparken özgür düşüncüyü, bilimsel ve eleştirel bakış açısını yerleştirecek; tarihi düşmanlıkları bir yana bırakarak, geçmişin kültürel zenginliğini ve çeşitliliğini benimsetecek, ekonomik ve kısa vadeli çıkar yerine kültürel mirasın korunmasının asıl zenginlik olduğunu kavrayacak bir eğitimin ve toplumsal diyalogun yaygınlaşması Ortadoğu olarak adlandırılan bölgenin kendini yeniden konumlandırmasına da yardımcı olacaktır. Kendi kültürel mirasını sahiplenen toplumların, kendi geleceklerine karar verecek şekilde özgürleşmesi ise kolaylaşacaktır. Aksi takdirde Ortadoğu, küresel aktörlerin çıkarları doğrultusunda şekillenmeye ve yağmalanmaya devam edecektir.

Sonuç

Ortadoğu, 19. yüzyıldan itibaren jeopolitik konumu ve sahip olduğu kaynaklar ile uluslararası politikanın ve uluslararası aktörlerin odağına yerleşmiştir. Ortadoğu kavramının ifade ettiği coğrafi anlamın ötesinde bu kavrama yüklenen politik ve kültürel anlamlar farklı tartışmaları

beraberinde getirmektedir. Ortadoğu'ya özgü olduğu söylenen klişeler ve Ortadoğulu stereotipi, bölge halklarının geçmişlerindeki kültürel zenginliği göz ardı etmektedir. Yalnızca bölge tarihi değil insanlık tarihi açısından da önemli değerlere sahip Ortadoğu'da kültürel miras konusundaki bilinç Batı kaynaklı girişimlerle ortaya çıkarılmış olsa da bu mirasın sahiplenilmesi ve korunması bölge halklarının çabası ile mümkün olacaktır. Ortadoğu ile ilgili yerleşen stereotipler ve klişeler Ortadoğu coğrafyasının sahip olduğu kültürel mirasın yağmalanması, Batı'ya taşınması ve sahiplenilmesine meşruiyet kazandıran araçlar olarak da kullanılmaktadır. Ortadoğu olarak anılan coğrafyanın tarihsel ve kültürel zenginliğinin unutulması ve Ortadoğu'ya özgü klişelerin kimlik üzerindeki yansımaları ile bölgenin siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda sömürülmesi arasında bağ bulunmaktadır. Ortadoğu'nun kendi kimliğini yeniden tanımlaması için kültürel mirasıyla barışması, geçmişin kültürel çeşitliliğinin zenginleştirici yönünü anlaması gerekmektedir. Ortadoğu'nun farklı aktörlerin jeopolitik çıkarları doğrultusunda şekillendirilmesini önlemek ve bölgeyle özdeşleştirilen klişeleri kırabilmek için ortak tarihin ve birikimin üzerine evrensel değerlerle harmanlanan ve bölge sorunlarına ortaklıklar üzerinden yaklaşabilen bir bakış açısının oluşturulması önem taşımaktadır. Bölgesel düşmanlıklar tarih boyu yıkım getirmiş ve bölge dışı aktörlerin Ortadoğu'ya etki etmesini kolaylaştırmıştır. Bölgenin bu etkiden bağımsızlaşması ve kendi geleceğini inşa edecek şekilde "özgürleşmesi" yönünde, bölge ülkelerinin kendi entelektüel kapasitelerini geliştirmesi önemlidir. Bunun için de geçmişle gelecek arasında bağ kurarak bilime, özgür düşünceye ve teknolojiye yatırım kaçınılmazdır. Böylece hem Ortadoğu'nun kültürel mirası Ortadoğu'da korunmaya devam edecek hem de bölgeye yüklenen olumsuz imaj köklü şekilde değiştirilebilecektir.

Kaynakça

- Acar, N. (2013). Petrolün Stratejik Önemi ve Mezopotamya Petrol Kaynaklarının Paylaşımında Calouste Sarkis Gülsenkyan'ın Rolü (1890-1928). *Journal of Academic Social Science Studies*, 6(4), 1-32.
- Aktaş Polat, S., Polat, S. (2016). Oryantalist İmgelemde Turizm Söylemi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 257-268.
- Alvaredo, F., Chancel, L., Piketty, T., Saez, E., Zucman, G. (2018). *World Inequality Report 2018*. Erişim: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-report-english.pdf>.

- Arı, T. (2007). Geçmişten Günümüze Ortadoğu (3. Baskı). İstanbul: Alfa.
- Berkey, J. P. (2015). Identity in the Pre-Modern Middle East. Foreign Policy Research Institute. Erişim: <https://www.fpri.org/article/2015/10/identity-in-the-pre-modern-middle-east/>.
- Bilgin, P. (2004). Whose “Middle East”? Geopolitical Inventions and Practices of Security. *International Relations*, 18(1), 25-41.
- Boniface, P. (2011). *La Géopolitique. Les relations internationalele*. Eyrolles: Paris.
- Breasted, J.H. (1935). *Ancient Times. A History of the Early World* (2. Baskı). Boston: Ginnand Company.
- Capdepuy, V. (2008). Procheou Moyen-Orient? Géohistoire de la Notion de Middle East. *L'Espace géographique*. 37(3), 225-238.
- Chapman, D. W. ve Miric, S. L. (2009). Education Quality in the Middle East. *International Review of Education*. 55, 311-344.
- Chirol, V. (1903). *The Middle Eastern Question or Some Political Problems of Indian Defence*. Londra: John Murray.
- Collector and Philanthropist (2018). Calouste Gulbenkian Foundation. Erişim: <https://gulbenkian.pt/en/the-foundation/calouste-sarkis-gulbenkian/collector-and-philanthropist/>.
- Council of Europe (2005). *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. Erişim: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680083746> .
- Çabuk, M. (2019). İngiliz Belgelerin Göre İngiltere'nin Ortadoğu'daki İstihbarat Merkezi: Arap Büro (1916-1920). *Belgi*, 17(1), 1130-1147.
- Çırakman, A. (2002). Oryantalizmin Varsayımsal Temelleri: Fikri Sabit İmgelem ve Düşünce Tarihi. *Doğu Batı. Oryantalizm- I*, 5(20), 181-197.
- Daher, R. ve Maffi, I. (2014). Introduction. Rami Daher ve Irene Maffi (Ed.). *The Politics and Practices of Cultural Heritage in the Middle East* (s. 1-53). London: I.B. Tauris.

- Davison, R. H. (1960). Where is the Middle East?. *Foreign Affairs*, 38(4), 665-675.
- Diakov, V. ve Kovalev, S. (2017). İlkçağ Tarihi Cilt 1 (4. Baskı). İstanbul: Yordam.
- Dosdoğru, B. (2018). Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü 1938-1953 (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Erdem, M. (1997). Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 36(1). 143-178.
- Esin, U. (1993). 19. Yüzyıl Sonlarında Heinrich Schliemann'ın Troya Kazıları ve Osmanlılar'la İlişkileri. Zeynep Rona (Ed.), *Osman Hamdi Bey ve Dönemi içinde* (s. 179-191). İstanbul: Tarih Vakfı.
- Ferro, M. (1997). Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi. Ankara: İmge Kitabevi.
- Flint, C. ve Taylor, P.J. (2018). *Political Geography. World Economy, Nation-state and Locality* (7. Baskı). New York: Routledge.
- Freedom House (2019). Countries and Territories. Erişim: <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>.
- Goldschmidt Jr., A. (2013). The Historical Context. Jillian Schwedler (Ed.), *Understanding the Contemporary Middle East içinde* (s. 41-88). Boulder: Lynne Rienner.
- Goldschmidt Jr., A. ve Davidson, L. (2008). Kısa Ortadoğu Tarihi. İstanbul: Doruk.
- Gordon, T. E. (1900). The Problem of the Middle East. *The Nineteenth Century. Monthly Review*. 47, 413-424.
- Hardy, S. (2017). Curbing the spoils of war. *The UNESCO Courier*, Ekim-Aralık(3), 12-16.
- Kamel, S. (2014). Education in the Middle East: Challenges and Opportunities. Nehme Azoury (Ed.). *Business and Education in the Middle East* (s. 99-130). London: Palgrave Macmillan.
- Kaya, Y. (2017). Oryantalizm- Postkolonyalizm ve Sanat. *İdil*, 6(30), 647-665.
- Khatib, H. (2014). Oil and natural gas prospects: Middle East and North Africa. *Energy Policy*, 64(2014), 71-77.
- Kinninmont, J. (2015). *Future Trends in the Gulf*. London: Chatham House.

- Koppes, C. R. (1976). Captain Mahan, General Gordon and the Origins of the Term "Middle East". *Middle Eastern Studies*, 12(1), 95-98.
- Laqueur, W. (2003). *A History of Zionism* (2. Baskı). New York: SchockenBooks.
- Lewis, B. (2005). *Ortadoğu* (2. Baskı). Ankara: Arkadaş.
- Lewis, B. (1982). *The Question of Orientalism*. The New York Review of Books. Erişim: <https://www.amherst.edu/media/view/307584/original/The+Question+of+Orientalism+by+Bernard+Lewis+%7C+The+New+York+Review+of+Books.pdf>.
- Luizi-Wilcox, I. (2020). 10 biggest Middle East Oil & Gas projects to watch in 2020. Erişim: <https://www.fircroft.com/blogs/10-biggest-middle-east-oil-and-gas-projects-to-watch-in-2020-05019154549>.
- Macfie, A. L. (2002). *Orientalism*. London: Pearson.
- Maggiolini, P. (2018). *The Origin and Development of the Idea of "Minority" in the MENA Region: A Multilevel Analysis*. Salam Kawakibi (Ed.). *Politics of Recognition and Denial. Minorities in the MENA Region* (s. 11-46). Euromesco Joint Policy Study 11.
- Mahan, A. T. (1902). *The Persian Gulf and International Relations*. *The National Review*. 40, 27-45.
- McNeill, W. H. (2007). *Dünya Tarihi* (12. Baskı). Ankara: İmge.
- Milton-Edwards, B. (2011). *Contemporary Politics in the Middle East* (3. Baskı). Cambridge: Polity.
- Murray, T. (2001). *Encyclopedia of Archeology*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Ó Tuathail, G. (1996). *Critical Geopolitics*. London: Routledge.
- Odell, P. R. (1968). *The Significance of Oil*. *Journal of Contemporary History*, 3(3), 93-110.
- Özdal, I. (2013). *Oryantalizm, Görsel İzler ve Günümüz Fotoğraf Sanatı*. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 9, 61-73.
- Özdoğan, M. (2006). *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Paksoy, İ. G. (1993). *Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler*. Zeynep Rona (Ed.), *Osman Hamdi Bey ve Dönemi içinde* (s. 201-211). İstanbul: Tarih Vakfı.

- Papoli Yazdi, L. ve Massoudi, A. (2017). The Consumptive Ruins Archaeology of Consuming Past in the Middle East. *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress*, 13(3), 435-459.
- Pauwels, A. (2016). ISIS and illicit trafficking in cultural property: Funding terrorism through art. *Freedom from Fear*, 11, 64-70.
- Radcliffe, D. (2019). Middle East tech: What does 2019 have in store?. Retrieved from <https://www.zdnet.com/article/middle-east-tech-what-does-2019-have-in-store/>.
- Sahheen, K. (2017). Isis destroys tetrapylon monument in Palmyra. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2017/jan/20/isis-destroys-tetrapylon-monument-palmyra-syria>.
- Said, E. (1999). *Şarkiyatçılık. Batı'nın Şark Anlayışları*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Sander, O. (2001). *Siyasi Tarih. İlk Çağlardan 1918'e* (9. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Seddon, D. (2004). *A Political and Economic Dictionary of the Middle East*. London: EuropaPublications.
- Sheriden, L. P. (2006). Islamophobia Pre- and Post-September 11th, 2001, *Journal of Interpersonal Violence*, 21(3), 317-336.
- The World Bank (2001). *Cultural Heritage and Development. A Framework for Action in the Middle East and North Africa*. Washington, D.C.: The World Bank.
- UNESCO (1972). *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. Paris: UNESCO.
- UNESCO (2003). *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*. MISC/2003/CLT/CH/14. Paris: UNESCO.
- UNICEF (tarihsiz). *Education*. Erişim: <https://www.unicef.org/mena/education>.
- Youkhanna, D. G. (2010). Learning from the Iraq Museum. *American Journal of Archaeology Online Museum Review*, 114(4), 1-9. Erişim: https://www.ajaonline.org/sites/default/files/AJA1144_Youkhanna.pdf.

¹ ABD Başkanı Eisenhower'ın 1958'de BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada Ortadoğu kavramını kullanmak yerine Yakındoğu ifadesini kullandığı; Dışişleri Bakanlığının bu çerçevede Yakındoğu ve Ortadoğu

kavramlarının eşanlamlı oldukları ve Mısır, Suriye, İsrail, Ürdün, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan ve Basra Körfezi'nde yer alan emirliklerin bulunduğu bölgeyi ifade ettiği belirtilmiştir (Davison 1960, 665).

² Breasted (1935: 134-135), Buzul Çağı'nın sonlarında ortaya çıkan, Babilonya düzlüklerini de içine alan (Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kalan Mezopotamya'yı merkeze alan ve kuzeyde sıradağlar, güneyde ise çöllerle çevrelenen, doğuda Basra Körfezi, batıda Akdeniz ile sınırlanan) verimli toprakların insanlık tarihindeki önemini ortaya koymuştur.

³ Dört Halife döneminde yapılan akınlarla Arap yarımadası dışına doğru yayılmaya başlayan İslamiyet, Emeviler ve Abbasiler döneminde Kuzey Afrika'dan bugünkü İspanya'ya ve doğuda da İran üzerinden Afganistan'a ve Orta Asya'ya kadar yayılmıştır.

⁴ Bu bağlamda Avrupalıların Rönesans'tan itibaren Helenistik dönemi uygarlığın kökeni olarak gören bakış açısı, Yunanların başlattığı bağımsızlık hareketlerinin Avrupa'da büyük sempati toplamasına ve etki uyandırmasına neden olmuştur.

⁵ Bu bakış açısı, 20. yüzyıldan itibaren değişmeye başlayacak ve geçmiş kimsenin tekeline almaya hakkı olmadığı görüşü ağırlık kazanacaktır (Özdoğan, 2006: 90).

⁶ Örneğin C. Fellows Batı Anadolu'dan Nereidler ve Harpyler Anıtlarını, A. H. Layard Ninova ve Nemrut başta olmak üzere Mezopotamya kentlerinden eserleri, J. T. Wood Efes'teki buluntuları, C. T. Newton Halikarnasos Mozolesini British Museum'a; C. Humann Bergama Sunağı'nı, R. Koldewey İhtar Kapısı'nı Berlin Müzesi'ne; B. Haussoullier Didim Apollon tapınağının parçalarını Louvre Müzesi'ne götüren isimlerdir (Dosdoğru, 2018: 26-42).

⁷ Bu durum arkeoloji biliminin saygınlığına da zarar veren bir etki yaratmıştır. 20. yüzyıldan itibaren eserlerin buldukları yerlerde sergilenmesi, ulusal müzelerin kurulması eğilimi hız kazanmıştır. Bu bağlamda 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde modernleşme çabaları kapsamında, tarihi eserlerin araştırılması ve korunması yönünde de ilk adımlar atılmıştır. Osman Hamdi Bey bu doğrultuda Osmanlı coğrafyasında "Doğu" nun kültürel mirasının bu bölgenin insanları tarafından araştırılıp korunabileceği bilincinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Ardından Cumhuriyet'in kuruluşu ile hem Türkiye'de arkeoloji biliminin gelişimi hem de tarihi mirasın korunması yönünde atılmalar atılmaya devam etmiştir.

⁸ Günümüzde Lizbon'daki Calouste Gülsenkyan Müzesi'nde sergilenen Gülsenkyan'a ait koleksiyon, Antik Mısır, Antik Yunan ve Roma, Babil, Pers, Ermeni, İslam eserlerini de içine alan 6000 parçayı barındırmaktadır (Collector and Philanthropist, 2018).

⁹ Bu çerçevede Mısır'da yaşayan Ortodoks Kıpti topluluğu örnek alınabilir. Antik Mısır'ın yerli halkından olan Kıptiler, Büyük İskender'in ardılları tarafından Mısır'da kurulan Ptolemaios Hanedanlığı döneminde, günümüzde de kullandıkları Grek alfabesini benimsemiş; Roma döneminde, üzerinde uzlaşıya varılmamış olsa da, Aziz Markos'tan etkilenerek Hristiyanlığı benimsemiştir. Hristiyanlar arasında başlayan dini ayrılıklardan etkilenen Kıptiler, Bizans'ın baskısına karşı Müslümanların Mısır'da hakimiyet kurmasını kolaylaştırmıştır. Osmanlı döneminde de modern Mısır'da da Kıpti topluluğundan isimler siyasal ve toplumsal hayatta önemli roller üstlenmişlerdir (Erdem, 1997).

Extended Abstract

The aim of this study is to discuss the cultural impacts of Middle Eastern geopolitics and to question whether and how the stereotypes created by the Western perspective could be changed. This study focuses on the importance of the Middle East, once called the Fertile Crescent, in the history of humanity and on the cultural heritage of this region. Since the end of the 19th century, the discovery of oil, construction of the Suez Canal and new archaeological expeditions have increased the strategic and political importance of the region. In this context, it is argued that in order to resist the impacts of the geopolitical interests of great actors in the region, the Middle East should reconcile with its cultural history and a new image of the Middle East based on common cultural heritage should be created.

The term “the Middle East” was first used at the beginning of the 20th century. The term was related to the United Kingdom’s foreign policy and its imperial interests, especially in the Indian Ocean. One of the most important geopoliticians, A.T. Mahan also used this concept to explain the crucial role of the region for the security of the British Navy in the Indian Ocean and the Persian Gulf. At the beginning of the 20th century, the concept of the Middle East along with the Near East and the Far East was being commonly used in the British, French and American diplomatic and military discourse. However, it was not obvious where the Middle East was exactly located. Some actors or studies have defined the geographical area with a broader perspective, including the Northern African coasts.

The region, where the agriculture was developed, the first human settlement started, the art and the culture were shaped, several conflicts had occurred, and different cultures encountered and created a unique cultural area during the history, is now called the Middle East. Due to the common use of the concept-the Middle East-, the region was defined with a Western-centric perspective. This identification has played an important role in the interpretation of the Middle East with Western concepts and on the construction of the cultural hegemony in the region. The Orientalism and the exploitation of the cultural heritage of the region are amongst the most important cultural reflection of the Imperialism. As a result of these processes, the stereotypes created by the West and adopted by the regional actors have caused homogenisation of the cultural diversity in the Middle East. Hence, the powerful actors of the international system could be able to expand their influences in the region.

This study is based on qualitative methodology. Although the Middle East is at the focus of the classical geopolitics because of its resources (especially oil and gas), its geographical position on the maritime routes and the political disorder/conflicts, this study adopts a critical approach against the prejudicial Western assumptions. Moreover, the Middle East region is also examined with a historical perspective in order to reveal the richness of its past and how these cultural heritages have been looted through the geopolitical strategies.

The West had begun to be interested in the culture of the East in the 18th century, but in the 19th century, the Orientalism and the imperial politics created a new image of the “Orient” which nourished the prejudices and stereotypes towards the region. Furthermore, the asymmetric relationship between the West and the East has deepened these clichés. Especially the social problems, political and military conflicts, interventions in the region have strengthened the prejudiced perceptions; sometimes the Middle Eastern people could also internalise these stereotypes, like as these attitudes help to protect local values and to fight against “external” influences. It is argued that the main reason for this phenomenon is the illiteracy, the alienation to its cultural past and the denial of the diversity of the cultural heritage.

This study defends that in the area known as the Middle East, there is a strong link between the economic, political and cultural exploitation and the formation of the Middle Eastern identity. As long as the historical and cultural richness has been denied in the Middle Eastern societies and countries, the clichés and the stereotypes could become unbreakable. During the history, the Middle East had always been a unique cultural interaction area despite the conflicts and hostilities. The deterministic approaches adopted in the 19th century created the image of the “Middle East”, which is still used to identify the region. However, for the emancipation of the region from the Western (political or cultural) domination, it is necessary to redefine the regional identity without refusing its cultural heritage; thus, the stereotypes could be replaced by a new Middle Eastern image, designed by the genuine cultural richness.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

**RELIGION AND EMPIRE: ISLAM AS A
STRUCTURAL FORCE IN THE Umayyad AND
THE OTTOMAN EMPIRES**

Murat ÜLGÜL*

Makalenin Geliş Tarihi // Received: 18.10.2020

Düzeltilme Tarihi // Revised: 30.11.2020

Yayına Kabul Tarihi // Accepted: 21.12.2020

Abstract

What is the relationship between religion and empire, and what role do religious ideas play in the empire-formation process? This paper focuses on these questions by analysing the role of Islam in the formation of the Umayyad and the Ottoman Empires. Although the literature about these Islamic empires is extensive enough, they generally provide a rich historical narrative without theorization. To fill this gap, I use constructivist theory in the analysis and point out that religion as a structural force helps states to turn into empires over time. Nevertheless, following the agent-structure debate, I also argue that the individual characteristics of these states are essential to understand how religion affected their policies and how they interpreted the religion. The findings show that as the Umayyad Empire was not recognized as legitimate by various sects in religious terms in the seventh and eighth centuries, religion played less of a regulatory role in imperial policies and its rulers did not hesitate to adopt ruthless stratagems and a divide-and-conquer strategy. On the other hand, the Ottoman Empire benefited from religion in its conquests and its policies were primarily restricted by religious norms and values. As a result of this dependence, ruthless stratagems were adopted less often, and Ottoman policies were heavily shaped by religious norms and values.

---

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
mulgul@ktu.edu.tr

Keywords: Constructivism, Religion, Ruthless Stratagems, Ottoman Empire, Umayyad Empire

Din ve İmparatorluk: Emevi ve Osmanlı İmparatorluklarında Yapısal Bir Güç Olarak İslam

Öz

Din ile imparatorluk arasındaki ilişki nedir ve imparatorluk oluşumu sürecinde dini fikirler ne tür roller oynar? Bu makale Emevi ve Osmanlı İmparatorluklarının oluşum sürecinde İslam'ın rolünü analiz ederek bu sorulara odaklanmaktadır. İslam imparatorlukları hakkında literatürün yeteri kadar geniş olmasına rağmen söz konusu literatür büyük ölçüde teorileştirme olmadan zengin bir tarihsel anlatı sunmaktadır. Bu boşluğu doldurmak için analizde inşacı teoriyi kullanıyor ve dinin yapısal bir güç olarak zaman içinde devletlerin imparatorluğu dönüşmesinde yardım ettiğini gösteriyorum. Bununla **bilirlikte**, aktör-yapı tartışmasıyla uyumlu olarak, devletlerin bireysel özelliklerinin dinin politikalara etkisi ve dinin yorumlanmasını anlamada önemli olduğunu iddia ediyorum. Bulgular Emevi İmparatorluğu'nun yedinci ve sekizinci yüzyıllarda birçok mezhep tarafından dini anlamda meşru olarak görülmediğini, dinin emperyal politikalarda daha az düzenleyici rol oynadığını ve yöneticilerinin acımasız manevralar ve böl-ve-yönet stratejisi takip etmekten çekinmediğini göstermektedir. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu fetihlerinde dinden faydalanmış, karşılığında politikaları büyük oranda dini norm ve değerlerle sınırlanmıştır. Bu bağımlılıktan ötürü acımasız manevralar daha seyrek takip edilmiş ve Osmanlı politikaları büyük oranda dini norm ve değerler tarafından şekillendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnşacılık, Din, Acımasız Manevralar, Osmanlı İmparatorluğu, Emevi Hanedanlığı

Introduction

What is the relationship between religion, and empire and what role do religious ideas play in the empire-formation process? This paper focuses on these questions by analysing the role of Islam in the formation of early Islamic states and the Ottoman Empire. Although the concept of "Islamic Empire" is primarily used in the literature to refer to the Umayyad Empire, Abbasid Caliphate and the Ottoman Empire, a quick glance of these resources shows a lack of a theoretical explanation for the relationship between empire and religion. One could see a relatively more affluent explanation of how religion affects imperial policies or empire-formation in Britain, Russia, the United States, and France.¹ However, it is difficult to find similar work on the Islamic empires as the existing literature

provides a rich historical narrative without theorization. This paper aims to fill in this gap.

I will use constructivist theory to analyse the relationship between religion and Islamic empires and there are two reasons behind this choice. First, as will be explained in detail, religion provides multiple normative values that are beneficial in forming an imperial state and shaping imperial policies. Indeed, every religion is a kind of normative structure as they shape how a society should interact with other people, especially with the ones who do not share the same religious values. Although religious rules in the Quran are mainly about individual life under the divine regulations and there is no political structure offered in it, imperial policies in the early Islamic states and the Ottoman Empire were based mainly on religious texts. Therefore, it is possible to state that although religion is not about politics, politics has always been about religion in these states.

Second, it is also possible to see an agent-structure relationship in the theoretical explanation of this paper. Here my argument is analogous to Schroeder's constructivism in explaining the European transformation in the eighteenth and nineteenth centuries (Schroeder, 1994). Similar to Schroeder, I adopt a structural approach over unit-level explanations and argue that religion as a structural force helps states to turn into empires over time. Nevertheless, I also argue that the individual characteristics of these states are essential to understand how religion affected their policies and how they interpreted the religion. Therefore, although it may sound confusing, I do not see faith as given. As will be shown later, religious rules are open to interpretation and individual rulers may combine their pre-Islamic characteristics with Islamic rules and norms. Within the decision-making process in a religious state, the actions and policies of individual actors are affected by Islamic tradition and norms; and, in turn, decisions, actions, policies, and characteristics of individual actors affect the religious system within the empire.

In this paper, I will compare Umayyad and Ottoman policies and how they are affected by religion. The most important difference between these Islamic states is their application of ruthless stratagems in their policies. I argue that the justification of rule through religion plays an essential role in this difference. While the Umayyad Empire was not recognized as legitimate by various sects in religious terms in the seventh and eighth centuries, religion played less of a regulatory role in imperial policies and its rulers did not hesitate to adopt ruthless stratagems and a divide-and-conquer

strategy. On the other hand, the Ottoman Empire benefited from religion in its conquests and in return, religious norms and values primarily restricted its policies. As a result of this dependence, ruthless stratagems were adopted less often, and Ottoman policies were heavily shaped by religious norms and values.

It is necessary to point out that this paper is about the rise of empires. Therefore, it is not a full account of the relationship between empire and religion. The argument of this paper is constructed as follows: In the next section, I will extend the constructivist statement I summarized above. Following this, I will use this theory to explain how religion affected policies and actions in the Umayyad and the Ottoman Empires. Throughout this explanation, I will show the interaction between the idea of this paper and other theories on empire formation. In conclusion, I will summarize the findings of this analysis.

1) Religion as a Structural Force

Islam, just like Christianity and Judaism, is formed by normative rules largely about individual life and in some cases about group life. A close look at the Islamic texts, Quran and hadiths, which are sayings and acts of the Prophet Muhammad, leads a researcher to establish connections between Islamic rules and several normative values discussed in the literature today, such as democracy, human rights, just society, etcetera. There is even a normative argument on international cooperation in the sacred book. As El Fadl points out, the Quran states that God created people from different nations so that they can come to know one another and according to Muslim jurists this is an expression for “social cooperation and mutual assistance in order to achieve justice”.² Although sometimes interpretations of these rules may clash with each other as we see in the clash between radical and moderate Islam in contemporary politics, the important point here is that religion provides constitutive and regulatory rules for individual and group life.

As a source of constitutive and regulatory norms, Islamic texts shape the life of an individual. The Quran bans murder, torture, rape, adultery, thievery, etc. and a person seeking God’s mercy and approval avoids those banned acts and worships as directed in the religious texts. A religious community also expects the same values to dominate group life if this religion and its values are shared by a group of people. In these cases, they demand leaders create rules in accordance with religious texts, and they insist on punishment from the authority if these

values and rules are violated by others. In sum, people expect the religion to be a structural form over group life and even want other groups to adopt them since they believe how they act is true, good, and sacred.

A couple of conclusions can be drawn from this brief explanation. First, religious norms and values are important sources for a ruler to gain legitimacy from the public. A ruler in a religious community should establish links between his demands to rule the community and the religious values in which that community believes. Material force is an important component in establishing empires, but a legitimate king/emperor/sultan can control the population without the need of force if the community believes that the ruler is legitimate in terms of religion. On the other hand, if the ruler is seen as corrupt and not sharing the same religious values as the community, it may be difficult for him to rule over the people. As can be seen in the case studies of this paper, the end of the Umayyad Empire and the rise of the Abbasid Caliphate came after this kind of de-legitimization process. Since Islamic values involve normatively good directions to govern, such as respecting human rights and respecting the “People of the Book” – Christians and Jews, a legitimate Muslim ruler can govern even non-Muslim communities as seen in the Prophet Muhammad and Ottoman periods. Therefore, the first function of religion in empire-building is its being a source of legitimacy.

Second, religious texts can shape the policies of an imperial state and some action may be avoided as a result of this. At this point, it may be helpful to compare this explanation with another theory of imperial policies. According to Hui, one of the important pillars of the logic of domination is ruthless stratagems, since ruthless tactics reduce the costs of war for dominance-seekers and if it is not adopted, conquest will be less likely (Hui, 2005: 34). Although this may be a good point from a realist perspective which focuses mainly on material forces, it completely ignores the role of ideas, values, and norms in imperial strategies. I argue that religious norms and values may play a regulatory and sometimes limiting role in the strategies a state can follow because if a ruler contradicts those values, he may lose his legitimacy with the community. In the Quran, Jews and Christians are called “The People of the Book” and the members of these religions are seen as people abiding by the Divine Books sent by God. There are several verses in the Quran showing how a Muslim should behave towards “People of the Book” and since their books were revealed by God, believers of these religions must be treated respectfully. As a result of this tolerance, if a ruler ruthlessly terminates a Christian and/or a

Jewish group, it means that he behaves against the order of the Quran and that ruler may seem as corrupt in the eyes of the Muslim community. Therefore, if one wants to research imperial strategies, s/he should not avoid the cultural factors restricting the implementation of some policies over others. Rulers are not free to choose whatever policies are needed to increase their power.

Third, in addition to being a normative source for an empire, religion is also important in identity issues. On the one hand, religion may play a unifying role within the empire. Islamic identity in this sense was important in the past both in the formation of Islamic states and when these states turned into empires through conquering territories. During the state-formation processes, religion is important to transform different pre-state identities into a common one shared by individuals. Especially in the period of the Prophet Muhammad, Islam played this role by transforming tribal identities into an Islamic one. In addition, according to Imamdar, the Prophet Muhammad and the revelations he received from Allah played an integral role by meeting the basic needs of a community, such as safety, security and trust (Imamdar, 2001: 236). Likewise, when the empire extends its territory, Islam may ease some conquests because of the shared group identity. This is an important fact for imperial studies given that when a small power meets the threat of a growing empire, the former may choose to bandwagon rather than balancing the power of the latter as a result of a shared common identity.

On the other hand, religion may be divisive in an Islamic state. If different sects emerge within a territory and each justifies its right to rule through religious justification, this may lead to a clash of sectarian identities. In the beginning, religion may play an important role during the formation of a state since rulers quote religious norms and values to show their right to rule, but during the transformation of the state into the empire it may not benefit from religious values and norms since the opposition to this state may also base its resistance on different kinds of religious norms and values. As a result, this state may adopt different strategies to extend the territory rather than justifying its extension through religious texts, norms and values.

Shared religious identity is also important in sociological terms. As a religion, Islam provides different social interactions between people from different tribes and ethnicities. Charles Davis argues that although religion has sometimes triggered a revolution, it has “more often been a factor of social integration” (Davis, 1993: 21-22). Muslims meet in the mosque five times a

day for daily prayer or they interact with each other during the *hadj* (pilgrimage), interactions which increase the understanding of common values among Muslims. This interaction, according to Voll, provides a “special type of community of discourse” which creates an idea of a world without boundaries (Voll, 1994: 219). As a result, a Muslim in India can find the same values and beliefs when he travels to Egypt, Mecca, or Central Asia. It is possible to claim that this idea of a “world without boundaries” may be a factor that eases empire formation around a common religious identity. An imperial state may benefit from this shared common identity in the empire-building process and conquests. On the other hand, if shared religious identity is overwhelmed by sectarian identities, the argument of a “world without boundaries” loses its effectiveness in binding the Islamic society within the empire.

I analyse these arguments about the role of Islam in imperial policies by comparing the religious system as a structural force in the Umayyad and the Ottoman Empires. I argue that although the Umayyad Empire tried to justify its rule through religious terms, this attempt met resistance from other sects and Islam lost its regulatory role in the imperial policies and unifying role within the society. As a result, Umayyad rulers followed policies that contradicted Islamic values and norms. The rise of the Ottoman Empire was based on the religious justification for territorial expansion and the religion played both a regulatory role in the imperial policies and a unifying role within the Muslim society. Therefore, it is possible to claim that the structural force of religion is dependent on the individual characteristics of the state and vice versa.

2) The period of the Prophet Muhammad and the Umayyad Empire

Before analysing the relationship between Islam and the Umayyad Empire, it is necessary to look at how Islam unified the decentralized and diversified tribal identities under a shared common ideology and how the Umayyad came to power. This historical information is important in order to see why the Umayyad rulers failed to legitimate their governance through religious principles.

The rise of Islam cannot be explained with ideological factors alone. The weakening power of the Byzantine and Sassanid Empires after successive wars against each other, their relations with the communities in the Arabic lands, as well as the political structure among the tribal communities, are equally important in explaining the success of the Prophet to

unite the people under the banner of Islam. The Prophet, and following him, the Umayyad Empire and the Abbasid Caliphate benefited from these characteristics first to establish an Islamic state and then to turn it into an empire. Nevertheless, what led to the rise of these states within the diversified structure of the Arabian Peninsula were the benefits Islam brought to them.

Before Islam was revealed in the Arabian Peninsula, the principal sociological organization was tribal, and tribal identity was based on kinship relations. As a result, political structures were small in number and since the Byzantium and Sassanid Empires did not extend their political control into the Arabian Peninsula, the region was lacking a central power. Yet, in the regions where the Byzantines established political control, such as Egypt, Iran and Mesopotamia, state-society relations were problematic since local Monophysite churches were rejected by the Byzantine Orthodox Church (Gordon, 2005: 2-5). This lack of control in the Arabian Peninsula and the problematic state-society relations in the periphery eased the spread of Islam over the next five centuries.

In this diversified and decentralized political and sociological system, Islam played a regulatory and unitary role in the Arabian Peninsula. Islam overcame the diversity of this region by providing essential characteristics for a community, such as identity, leadership, and a legal structure. First of all, the religion the Prophet Muhammad revealed created a common identity among believers and described them as a distinct community. Although tribal identity was still carried by the believers, Islamic identity was superior to tribal ones and rather than the hierarchical power relations among tribes; the religion assumed equality between all believers. Furthermore, what united the believers was their dedication to God rather than kinship, and this opened up the possibility of a larger community among the people. In addition to this, the spread of Islam in the early period was led by a strong and respected leader, a factor which eased the unitary role of the religion (Gordon, 2005: 20-21). Although leadership was important, even in the pre-Islamic tribal relationships, Islam addressed a far larger community which increased the role of leadership among the community.

However, the most important role of religion in the transformation of the Arabian Peninsula can be seen in sociological life. Islam provided a legal structure based on the Quran. In the pre-Islamic Arabian Peninsula, the legal structure was loose, decentralized and largely was controlled by influential tribal leaders in an unjust way. In the legal structure, Arabs were favoured over non-Arabs, and different standards

were applied to different people in accordance with their status and wealth. With the acceptance of Islam, the Quran explicitly banned some actions such as murder, theft, adultery, etc. and the Prophet changed the loose structure and favoured justice and fair dealing in his actions. Not only in daily life, according to Mahmud Ahmad, but even during wartime against the Meccans, the Prophet prioritized justice and respected war rules and conventions between parties. On one occasion, the Prophet even paid blood money after his scouting expedition killed an enemy on the sacred month, Rajab, although the Meccans occasionally violated the sanctity of sacred months (Mirza and Ahmad, 2005: 334). The legal structure and the leader's respecting it with his actions hastened the unification of Islam in the Arabic lands.

As a structural force, Islam also transformed the pre-Islamic practices of the Arabian Peninsula in favour of Islamic objectives. One of the most important developments Islam led in this era was the transformation of the tribal raids into a religious war. In the pre-Islamic period, raiding was a well-established practice. Raids were carried out against opposing tribes and in some instances, nomadic groups were applying the same practices against villages and towns as a result of economic interests (Gordon, 2005: 4-5). After Islam was accepted, this practice did not stop, but it was organized in favour of the economic interests of the Islamic community and religious purposes. For instance, while in the pre-Islamic period tribes were raiding against other tribes, after the acceptance of Islam this practice was applied against non-believers and when the members of the raided tribe accepted Islam, they were exempted from further raiding (Imamdar, 2001: 149). This transformation turned a pre-Islamic activity into a religious mission and Muslims used raiding as a way to convert people from paganism into Islam. This revolution is important because it shows that religious activity is not completely independent of the former practices, which shows that existing traditions may play a decisive role in religious norms and values. In sum, by providing group identity, leadership, legal structure and a higher objective, the period of the Prophet Muhammad led Islam to be a unifying ideology in the diversified and decentralized region.

As Celik states, during the period of the Prophet, politics and religion did not come up against each other; contrary to this, they complimented each other since both political and religious leadership were gathered under one person, Prophet Muhammad (Celik, 2000: 30). Although the Prophet did not propose any successor when he passed away, the leadership of

Abu Bakr and Umar did not result in any leadership rivalry and the spread of Islam continued. However, during the Uthman period, political rivalry between different sects emerged. Uthman was from the Umayyad clan of Mecca and during his period of rule, the Umayyads occupied all government posts and rebellions started because of the poor governance and repression of Umayyad officials. After Uthman ignored public complaints, rebellions reached into Medina and he was killed by a small group of rebels in the year 656. Following him, Ali was chosen as leader because of his being the Prophet's son-in-law and his religious charisma. Nonetheless, because of Uthman's murder before Ali came to power, Muslims in Medina were divided into four groups: supporters of Ali, Medinans who were involved in the murder, Medinans who are neutral, and supporters of Uthman (Umayyads under the leadership of Mu'awiya) (Celik, 2000: 36).

This division led to a civil war which is known as the *Great Fitna* (trial, temptation) within Muslim society. The lion's share of the government posts during the Uthman period belonged to the Umayyads and Mua'wiya was demanding justice for his murder. Since Mua'wiya thought that Ali was hiding the murderers, he refused to give his loyalty to Ali. Nevertheless, Mua'wiya did not rush to get involved in a fight with Ali since he was not the only leader opposing Ali. Under the leadership of Aisha, who was the Prophet's widow, Talha and al-Zubayr, the Prophet's former companion and well-regarded member of the Muslim community, an opposition group gathered in Mecca to demand Uthman's revenge and protest the manner in which Ali had become Caliph. They demanded consultation and debate (shura) to choose Uthman's successor and when this did not happen, they fought against Ali in the Battle of the Camel in 656 (Gordon, 2005: 33-34). During this war, Mua'wiya followed a buck-passing policy.

After the Meccan opposition was defeated, Mua'wiya gathered his forces and war between Ali's and Mua'wiya's forces started at Siffin in July 657. In a short while, Ali gained victory on the battlefield and Mua'wiya followed a strategy similar to divide-and-conquer. His adviser, `Amr ibn al-`As, asked him to attach Quranic pages to the spearheads and to demand an arbiter to solve any problems. This strategy, which was followed when Ali's victory was close, worked and a group in Ali's army, known as Kharijites, refused to attack although Ali knew that Mua'wiya's strategy was no more than deceit (Celik, 2000: 42-44). In the later period, the disagreement among these three groups – Ali, Mua'wiya, and the Kharijites – grew and the Kharijites planned an assassination to kill both leaders. While

they were successful in murdering Ali in 661, their attempt against Mua'wiya failed and Mua'wiya emerged as the only leader within the Muslim community. He put pressure on al-Hasan, Ali's son, and ended the Kharijite rebellions. As can be seen, religion in this period was mainly used for political objectives and its unifying role largely diminished because it did not help to legitimate the right to rule of various leaders. As a result, leaders had to follow several strategies that contradicted religious values and rules; this will be a serious problem for the Umayyad Empire.

Because of the legitimation problem, the Umayyad Empire felt less constrained by religious norms and values and adopted strategies that contradicted these norms and values. For instance, Mua'wiya cancelled the consultation and debate system for the selection of Caliph and he brought a dynastic system into the Islamic Empire by nominating his son Yazid as successor. However, when he persuaded al-Hasan, son of Ali, to support his leadership Mua'wiye promised to keep the consultation and debate system for the selection of the new Caliphs (Aycan, 1999: 156-157). Although the dynastic system would be an efficient way to end the war of thrones between different sects in the Umayyad state, it also helped the Umayyads to keep the right to rule in their hands; therefore, this decision increased the disagreement with Ali's supporters. Although the consultation and debate system was problematic in Ali's rise to power, his being one of the first Muslims and the Prophet's son-in-law partly legitimized his selection in accordance with religious values. However, the dynastic system had less religious grounds and sometimes rulers who favoured pleasure and entertainment came to power. For instance, Yazid II, who came to power in 720, set up parties that included music, poems, and alcohol, and this kind of governance was protested by Muslims within the state because this lifestyle was completely opposite to the religious values and norms the Muslim community adopted (Aycan, 1999: 168).

Umayyad rulers also did not take religious norms and values into consideration in their strategies. In order to keep their rule intact, they did not hesitate in targeting important religious figures and sanctuaries. One of the infamous events in Umayyad history was the murder of Hussein, Ali's younger son. After Yazid succeeded Mua'wiya, Hussein decided to challenge Yazid; however, before becoming a threat, Umayyad forces brutally massacred him, his family and his friends in Karbala. As Bennison states, this act "blackened the name of the Umayyads forever," among the Alids (Bennison, 2009: 19). In the end, Hussein was *ahl al Bayt* (people of the Prophet's

house) and unlike Ali, who was killed by rebels, he was massacred by Umayyad forces when he was far from being a threat. This event was a rational act by the Umayyad government to end the power rivalry between the Umayyads and Alids; nevertheless, it had no religious justification. Ironically, when Abbasids came to power in 750, they brutally massacred the Umayyads and legitimized their action with religious terms by claiming that they were taking revenge for Hussein (Kennedy, 1981: 48-49).

Another event proving that religious norms and values were unimportant in the Yazid period was the devastation of the Kaaba. The event in Karbala led to rebellions in the state and one of the most important among them was started by Abdullah ibn Zubayr. After Yazid sent twelve thousand troops to end this rebellion, Abdullah had to take shelter in the Kabaa. This strategy did not stop Yazid's forces and the troops attacked the Kabaa with huge rocks and fiery spears. This attack on the most important religious sanctuary within Islam also damaged the unifying effect of shared religious identity among the Muslim population. The point here is that since Yazid could not legitimate his right to rule among the Muslim population through religious norms and values, he did not hesitate to violate the very same rules and norms in order to strengthen his power. His policies were so irritating to the Muslim population that even his son Mua'wiya b. Yazid did not accept the role of ruler. After the death of Yazid, Mua'wiya said, "What a terrible place where he must be right now. Because he massacred the grandson of the Prophet, turned *haram* (forbidden) into *mubah* (permissible) and destructed Kabaa" (Aycan, 1999: 161).

The history of the Umayyad Empire also shows that if a ruler behaves in accordance with religious norms and values, he does not need to resort to ruthless stratagems as Yazid did. The most remarkable example of this argument is the policies of Omar b. Abdulaziz who came to power in 717. During his short rule, Omar left the tradition of criticizing Alids during sermons, gave Christians and Jews their places of worship back, ruled non-Muslims with tolerance and in his time non-Arabs were not treated as second-class citizens (Aycan, 1999: 167). As a result, a peaceful atmosphere dominated for three years; however, in 720 Yazid III came to power and repression became the dominant policy within the empire.

In sum, religion can play both a unifying and divisive role when a state turns into an empire. My argument is that if a ruler cannot legitimate its right to rule through religious norms and values, it is more likely that ruthless stratagems may be followed. Ruthless stratagems may be used even by a legitimate

ruler, but the violent act must be explained through religious principles, as the Abbasids did when they overthrew the Umayyad rule. The difference between the strategies followed by early Islamic leaders and the Umayyad Empire can be explained by the role of religion in justifying the right to rule.

3) The Ottoman Empire

Unlike the Umayyad Empire, the Ottoman rulers effectively benefited from religion in extending their empire and legitimating their strategies through religious principles. This justification played an important role in the long-life of the Ottoman Empire, contrary to the Umayyad Empire. Undoubtedly, additional factors such as geography and a homogenous population contributed to the successful governance of the Ottoman rule; nevertheless, as can be seen below, religion had a significant place in Ottoman decision-making.

Before accepting Islam as a religion, Turks were known by two characteristics. First, they were nomadic people and although their origin is found in Central Asia, they moved westward over time and with the Battle of Malazgirt in 1071, they stepped into Anatolia. Second, they were a warring nation. Since the beginning, Turks dreamed of world hegemony where “the sky is the tent and the sun is the flag”, in the words of Oguz Khan, a legendary figure in Turkish pre-Islamic history. With the recognition of Islam, the objective of world hegemony was not abandoned but transformed and mixed with Islamic objectives. Turkish soldiers played a key role in the military structure of the Abbasid Caliphate and carried the flag of Islam to non-Muslim lands. Now the objective of world hegemony was not based on heroism but on religious principles and Turks benefited from their nomadic and warring characteristics in spreading the religion. With this mindset, there was no end to conquering new territories. The imperial policies of the Ottoman State must be evaluated, keeping this transformation in mind.

In the Ottoman Empire, there was religion-state unity since the early years of the empire and religion played a key role both in the legitimacy of the rulers and their strategies. Even before the foundation of the state, the ancestors of the Ottoman rulers made their decisions in parallel to religious values. For instance, when Ertugrul Bey, father of Osman I, who was the founder of the Ottoman Emirate, learned that the Seljuks and Mongols were fighting each other, some of his advisers recommended for him to bandwagon with the Mongols; however, he rejected this advice by stating that the most

appropriate behaviour is to assist the helpless in a difficult time, as the Prophet Khidr would do (Bas, 2011: 57). This strategic choice shows the importance of religious values in the decisions of Turkish rulers. It also points out how a ruler's choice of balancing or bandwagoning may be affected by religion even if the decision at first seems not to be rational.

As a result of his help, the Seljuks prized Ertugrul with the lands next to the Byzantium Empire, although the Mongol invasion left Anatolia divided among the different Turkish Emirates. While the Ottoman Emirate was not the strongest one among several emirates – the Eretnids and especially Karamanids were far stronger than Ottomans – it had an important advantage unlike the others: it had borders with the Byzantium Empire. Therefore, Ottomans had more reason to benefit from religion in their conquests. Consequently, from the beginning, Ottoman rulers embraced *ghaza*³ ideology to spread Islam in the Byzantium territories and the Ottoman rulers were called by the title of *ghazi* – for example, Osman Ghazi – which means Islamic warrior. Indeed, the religion and the objective of spreading it pushed the Turks to extend their territories in the direction of the West rather than the East and to establish permanent hegemony in those territories (Gunay, 2003: 26-27). Occupying non-Muslims lands became the main objective of the Ottoman rulers and this objective shaped their strategies in conquering new territories since the foundation of the state in 1299.

Although the spread of Islam into non-Muslim lands was the superior objective in Ottoman strategies, there was one exception to this policy. When a Muslim community was under pressure and repression from another Muslim community in the Eastern lands, Ottoman rulers changed the direction of their military operations. For instance, during the period of Murad Ghazi (1359-1389), Ottoman rulers gave up their intention to attack Byzantium lands in Rumelia – the European part of modern Turkey, after they heard the news that there was a conflict between Muslims in the Ankara region and directed their forces towards this area. This change of direction in the military was legitimized in religious terms. Ottoman decision-makers believed that the end of the repression in Muslim communities was *fard 'ain* (compulsory duty of every single Muslim) while the war against non-Muslims was *fard kifayah* (a duty that can be performed by others, so obligation falls on the rest). As a result of the religious evaluation, Murad Ghazi postponed *ghaza* in favour of protecting Muslims in Ankara (Bas, 2011: 60). This event shows the role of religion in the strategic decisions of the Ottoman rulers and how they

benefited from it to legitimize some decisions over others. This choice also had strategic logic. By providing order at home, the Ottoman rulers could easily lead the conquests in European lands. Nevertheless, it is important that Ottoman rulers needed to quote the religious values and norms even when they took rational decisions in shaping the direction of military policy.

Nevertheless, Ottoman rulers did not need to fight against other Muslim states even when their power started becoming a hegemonic threat to the latter. This was the result of a common shared identity around the rules and norms of Islam. As mentioned before, the primary objective of the Ottoman state was to extend its territories against the Byzantium Empire and this kind of policy led them to be known among Muslims as *ghazis* who spread the name of Allah and His religion and who protect the Islamic lands against non-believers. This belief started a wave of immigration from Arabic and Turkish lands to the Ottoman state (Unan, 2003: 20). As a result, the reputation of being a representative of Islam in its war against non-believers provided the Ottoman state an army whose soldiers were willing to die in the name of Islam. While other Turkish emirates rejected immigration from the East to their lands, Ottomans gladly accepted and used them as fighters. When a new territory was conquered, these immigrants settled there and eased the Islamization of Europe. Similarly, immigrants and their settlements in Europe were important to control the trade routes and key strategic regions. In sum, Ottomans successfully used their religious identity in sociologically, politically and economically beneficial ways when they built their empires.

Here it is important to note that one should not exaggerate the importance of shared religious identity among Muslims. It is evident that in some cases, religious identity eased the bandwagoning behaviour of the other Turkish emirates. For instance, the Karasids accepted the Ottoman hegemony without a conflict and Ottoman rulers also extended their territory through family relations – as happened with the Germianids – or through purchase – as happened with the Hamidids. As explained before, the Ottomans were against bloodshed of the Muslim community and they avoided strict hegemonic policies on Turkish emirates. This situation eased the acceptance of Ottoman hegemony. However, not all emirates easily accepted this hegemony. The Karamanids especially proved themselves to be a hard nut to crack and when they had a chance they fought against the Ottoman Empire; after each defeat, they disobeyed the conditions of the peace agreements and they even sought an alliance with Western

states, especially with the Byzantium Empire (Ciftcioglu, 2009: 195-196). Therefore, it would be so simple to argue that common religious identity leads to bandwagoning behaviour in inter-state relations. Nevertheless, the bandwagoning behaviour of other emirates, Ottoman position of avoiding Muslim bloodshed, and its tolerance towards the Karamanids even after several betrayals proves the importance of religious norms and values in the Ottoman imperial policies.

Ottoman attitudes towards non-Muslims are also important to analyse in looking at how Islam shaped imperial policies. Similar to early Islamic periods, the Ottoman rulers avoided using ruthless stratagems in their conquests. Although ruthless strategies may reduce the costs of war for dominance-seekers, as Hui argues, when we look at the Ottoman case, we see that non-adoption of ruthless tactics eased the conquest of the Muslim states, especially in the European lands. The reason for this situation was that when the Ottoman rulers invaded Europe, the people living in those lands were suffering from poor administration by the local rulers. If the Ottoman rulers had followed ruthless tactics and more importantly had tried to convert Christians by force, Christianity might have brought unification among these local communities. Contrary to this, Ottoman rulers followed a policy of tolerance. For instance, after the occupation of Constantinople in 1453, Mehmed II allowed non-Muslims to freely worship in accordance with their religion, to choose their religious leaders and provided security for their lives and assets (Pekak, 2009: 172). The Ottoman Empire did not need to use divide-and-conquer strategies, another pillar in the logic of domination in Hui's formula, since the Europeans were already divided and ruthless tactics would have damaged this available situation for conquest.

In addition, the Ottoman Empire needed non-Muslims among the population because the Muslims in the Empire were excused from many taxes and the rulers needed the taxes paid by non-Muslims and non-believers. Therefore, a policy of total-conversion-by-force would not be a desirable one since the Empire needed revenue for new conquests. Although its stated mission was to convert non-Muslims into Islam, Ottoman rulers favoured conversion mainly in the European lands, but in the East, especially in Syria and Iraq where the majority was Muslim, they were more eager to tax non-Muslims than to convert them (Fisher, 1941: 454). Rather than following a zealot policy and creating a possible unification among a divided European Christian population as a reaction against it, the Ottoman Empire benefitted strategically from religion. Ottoman rulers both avoided using force for conversion and followed this

aim by addressing financial benefits for the people. Non-Muslims were free to follow their religious practices, but as a cost, they had to pay tax and they had a chance to avoid paying taxes through converting to Islam.

In sum, these events and practices show how Islam as a structure shaped the strategies of an empire. When Turks accepted Islam, similar to early Muslims, they did not give up their own practices; however, they transformed these practices and started using them in favour of religion. Ottoman Turks kept the warring practices of pre-Islamic Turkish communities and followed the objective of world hegemony through spreading Islam. Islamic identity overwhelmed the tribal Turkish identity, and although the sultanate remained in the hands of Turks since the Ottoman state was ruled by dynasty, the position of vizier was open to anyone who was a Muslim, even if he was a convert. Turks benefited from the Islamic norms and values to realize their pre-Islamic objective of being a world hegemon through adopting *ghaza* ideology.

Second, Islam played a key role in following certain strategies over others. To legitimize their actions, Ottoman rulers were bound to Islamic norms and rules and this situation influenced their freedom in choosing strategies. As mentioned, in some cases Turkish rulers regarded the bandwagoning behaviour as against the principles of Islam when two Muslim communities clashed with each other, and in some, they avoided spilling Muslim, Christian and Jewish blood. Ottomans benefited from this limitation practically and their tolerance gave them the loyalty of even non-Muslim groups.

And third, shared religious identity gave practical advantages to Ottoman sultans in their conquests in the non-Muslim lands and in their relations with other Turkish emirates. Especially in the direction of the east, the state extended its territories by applying limited force and the Ottoman rulers concentrated the majority of its forces in the West. Therefore, the state did not need to split its forces among different borders and this factor eased the transformation of the Ottoman Emirate into the Ottoman Empire.

Conclusion

In this paper, I have tried to identify the effects of religion as a structural force on the rise of an empire and its policies. In parallel with the constructivist argument, I found that religious norms and values are decisive in shaping the policies of imperial rulers. Religious rules and norms based on the Quran and hadiths can be counted as regulative – rules that

“prescribe and proscribe behaviour in defined circumstances” – and constitutive rules – rules that “create or define new forms of behaviour” (Dessler, 1989: 454-456). During both the Prophet’s period and early years of the Ottoman period, rulers applied religious rules in their policies and their right to rule was legitimated by the very same norms. Although the military force of the Muslim governance in these periods was an important variable, in some cases, the use of force was not prioritized by Muslim rulers thanks to shared religious identity. In addition, both states benefitted from the unifying role of religion when their rulers extended the territory of Muslim states. In sum, these cases prove that ideas are important in the empire-building process and focusing on power alone cannot explain the various policies followed by Muslim rulers.

The second point parallel to the constructivist argument is the importance of the agent-structure relationship. In this analysis, I found that the importance of religion as a structural force is to some extent related to the actions of the individual state. As can be seen in the Umayyad case, the actions of the individual state may diminish the unifying role of religion; contrary to that, religion may be a divisive force within the empire. Since the Umayyad rulers could not legitimate their right to rule through religious principles, their actions were less influenced by religious norms and values. As a result, they relied on force to legitimate their rule within the empire, and sometimes they even contradicted the norms and values adopted by the Muslim population. It is possible to claim that if religion had played a regulative role for the Umayyad rulers, they would not have brutally massacred the Prophet’s grandson, they would not have damaged the Kaaba even in order to end a rebellion, and its rulers would have lived their daily lives by taking religious principles into consideration.

This should not be understood as a claim that religion leads to a peaceful atmosphere within an empire. When the Abbasids came to power by overthrowing the Umayyad family, they brutally massacred the latter. This was a rational policy, similar to the Umayyads’ massacres since the Abbasids did not want the Umayyad family to challenge its rule in the future. However, the difference between the Umayyad and Abbasid policies was that the Abbasid rulers were able to legitimate the massacre of the Umayyads through religion. They claimed that the massacre was revenge for the death of Hussein at Karbala. The point here is that if religion constitutes the structure within the system, even power politics have to be legitimized through religious values and norms. This is the regulative and constitutive power of religion. It shapes the boundaries of the

policy options. Therefore, any study of Islamic Empires should take religion into consideration in explaining the policies of an Islamic state.

References

- Aycan, I. (1999). Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41-132/661-750). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 39 (1).
- Bas, E. (2011). Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Din Kültürü ve Hayatı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52 (2), 55-84.
- Bennison, A. K. (2009). The Great Caliphs: The Golden Age of the Abbasid Empire. New Haven: Yale University Press.
- Bushkovitch, P. (1992). Religion and Society in Russia: The Sixteenth and Seventeenth Centuries. New York: Oxford University Press.
- Celik, M. (2000). İslam Tarihinde Dinin Politikaya Alet Edilmesinin İlk Örnekleri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1).
- Ciftcioglu, I. (2009). Osmanlılar ile Anadolu Beylikleri Arasındaki İlişkilerde Ulemanın Diplomatik Rolü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 26.
- Daughton, J. P. (2006). An Empire Divided: Religion, Republicanism, and the Making of French Colonialism, 1880-1914. New York: Oxford University Press.
- Davis, C. (1994). Religion and the Making of Society: Essays in Social Theology. New York: Cambridge University Press.
- Dessler, D. (1989). What's at Stake in the Agent-Structure Debate?. International Organization, 43 (3), 441-473.
- El Fadl, K. A. (2004). Islam and the Challenge of Democracy. Princeton: Princeton University Press.
- Fisher, S. N. (1941). Civil Strife in the Ottoman Empire, 1481-1503. The Journal of Modern History, 13 (3), 449-466.
- Gordon, M. (2005). The Rise of Islam. Connecticut: Greenwood Press.
- Gunay, U. (2003). XV. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14 (1), 21-47.
- Hui, V. T. (2005). War and State Formation in Ancient China and Early Modern Europe. New York: Cambridge University Press.

- Imamdar, S. C. (2001). *Muhammad and the Rise of Islam: The Creation of Group Identity*. Connecticut: Psychosocial Press.
- Kennedy, H. (1981). *The Early Abbasid Caliphate: A Political History*. London: Barnes and Noble.
- Miller, P. N. (1994). *Defining the Common Good: Empire, Religion, and Philosophy in the Eighteenth-Century Britain*. New York: Cambridge University Press.
- Mirza, H. ve Ahmad, B. M. (2005). *Life of Muhammad*. Islamabad: Islam International Publications.
- Olmstead, C. E. (1961). *Religion in America: Past and Present*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
- Pekak, M. S. (2009). Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Gayrimüslim Vatandaşların İmar Faaliyetleri ve Mustafa Paşa. *Bilig*, 51, 203-236.
- Schroeder, P. W. (1994). *The Transformation of European Politics, 1763-1848*. New York: Oxford University Press.
- Unan, F. (2003). XV. ve XVI. Asırlarda İslam Dünyasında Osmanlı Gücü. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6.
- Voll, J. O. (1994). Islam as a Special World System. *Journal of World History*, 5 (2), 213-226.

---

¹ For example, see Olmstead, C. E. (1961). *Religion in America: Past and Present*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.; Bushkovitch, P. (1992). *Religion and Society in Russia: The Sixteenth and Seventeenth Centuries*. New York: Oxford University Press.; Miller, P. N. (1994). *Defining the Common Good: Empire, Religion, and Philosophy in the Eighteenth-Century Britain*. New York: Cambridge University Press.; Daughton, J.P. (2006). *An Empire Divided: Religion, Republicanism, and the Making of French Colonialism, 1880-1914*. New York: Oxford University Press.

² For the normative value of Islamic texts, El Fadl, K. A. (2004). *Islam and the Challenge of Democracy*. Princeton: Princeton University Press.

³ The meaning of ghaza is "raiding". After the transformation of the objective of raiding into a way to spread religion, it is used as the same meaning with jihad.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

**SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE LATİN
AMERİKA VE TÜRKİYE'DE ORDUNUN
SİYASETTEKİ ROLÜ**

Tuğba ERGEZEN*
Ceren UYSAL OĞUZ**

Makalenin Geliş Tarihi // Received: 30.10.2020
Düzeltilme Tarihi // Revised: 25.11.2020
Yayına Kabul Tarihi // Accepted: 16.12.2020

Öz

İnsanlığın gelişim ve değişim sürecinin bileşenlerinden biri olan ordular, anlam, kapsam ve parametreleri sürekli dönüşen güvenlik kavramına paralel olarak varlıklarını sürdürmektedir. Fetihlerden bağımsızlık mücadelelerine ve ülke topraklarını korumaya kadar farklı görevler üstlenen orduların, dışarıdan gelen tehditlerin yanı sıra, çeşitli siyasi krizler, toplumsal hareketler ve ekonomik istikrarsızlıklar gibi “iç tehditlere” karşı bir mekanizma olarak da kullanılması söz konusu olmuştur. Öte yandan özellikle Soğuk Savaş döneminde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde orduların, seçilmiş yönetimleri devirerek ABD'nin istediği anti-komünist yönetimlerin işbaşına gelmesini sağlamakta kullanılması da oldukça sık görülen bir olgu haline gelmiştir. Kendilerine özgü tarihsel, kültürel, idari ve toplumsal birtakım farklılıklara sahip olmakla birlikte, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin de etkisiyle benzer ekonomik, siyasi ve askeri süreçlerden geçen Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye arasında orduların siyasetteki rolü, darbelerin arkasında yatan temel faktörler gibi ortak bazı unsurlar bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Soğuk Savaş döneminde çok sayıda askeri

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Sorumlu Yazar, atlantik.tubi@gmail.com

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, cuysaloguz@akdeniz.edu.tr

müdahalenin yaşandığı Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye'nin coğrafi uzaklıklarına karşın ortak deneyimlerine yön veren benzer faktörlerin tartışılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Latin Amerika, Türkiye, Ordu, Soğuk Savaş

The Role of the Army in Politics in Latin America and Turkey during the Cold War

Abstract

The armies as one of the proponents of the constant progress and transformation of humanity, continue to exist in parallel to the concept of security of which the meaning, the scope and the parameters evolve continuously. From conquests to independence wars and the protection of the states' territorial integrity, the armies have been functioning as guardians against external threats and internal ones stemming from political crises, social unrest, and economic instabilities. Moreover, during the Cold War, the United States used the armies of less developed and developing countries to overthrow elected leaders to establish anti-communist governments that would work in accordance with the US. This article aims to discuss the common and similar points between Turkey and Latin American countries that have experienced coups and military interventions during the Cold War period. In this respect, the similar political, economic and military reasons that led to the armies' involvement in politics through coups and interventions are argued even though these countries have historical, cultural, administrative and social differences.

Keywords: Latin America, Turkey, Army, Cold War

Giriş

Ordular, uygarlık tarihine paralel bir seyir izleyerek sürekli bir gelişim ve dönüşüm içerisinde olmuşlardır. Gerek bireylerin ve toplulukların kendilerini savunma ihtiyaçları, gerekse daha verimli kaynakları elde etmek için güce başvurma gibi sebepler, sürekli olarak niteliği gelişen silahları ve daha organize olmuş birlikleri, yani orduyu vazgeçilmez bir unsur haline getirmiştir. Her toplum siyasi, kültürel, dini, tarihi vb. özellikleri çerçevesinde kendine özgü askeri disiplinler benimsemiş olsa da toplumların savaş başta olmak üzere pek çok şekilde karşılaşma ve etkileşimleri de askeri pratiklere, teknolojilere ve diğer birçok unsura etki eden faktörler olmuştur. Dolayısıyla her toplumun, orduya bakış açısı,

askerlikle kurduğu bağ ve attığı değerler birbirinden farklı şekil ve yoğunlukta gelişmiştir.

Bu çalışmanın konusu olan çoğu Latin Amerika ülkesi ve Türkiye farklı tarihsel deneyimlere, toplumsal, kültürel, dini ve coğrafi özelliklere sahip olmakla beraber, özellikle Soğuk Savaş döneminde benzer siyasi, ekonomik ve askeri süreçlerden geçmişlerdir. Latin Amerika ülkelerinin 300 yıldan uzun süren sömürge geçmişleri söz konusu iken Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı Devleti’nden gelen kurumsal bir geçmişe sahip olması nedeniyle orduların oluşum süreçlerinde ve tarihsel gelişimlerinde görülen farklılıklara karşın, orduların iç kurumsal dinamikleri, siyasete etkileri, toplumların orduya bakış açısı ve attıkları değer açısından benzerlikler bulunması bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, Soğuk Savaş konjonktürü içerisinde Türkiye’de ve kimi Latin Amerika ülkelerinde ordunun siyasetteki rolü, eylemleri ve bu eylemleri tetikleyen benzer unsurlar incelenmiştir.

Soğuk Savaş sürecinde devletlerin iç dinamiklerine yansıyan en kritik boyutlardan biri askeri darbeler olmuştur. Bu olgunun Soğuk Savaş döneminde oldukça sık yaşandığı Latin Amerika ülkeleri ile Türkiye’nin durumu bu noktada dikkat çekmektedir. Söz konusu dönemde yaşanan ideolojik cepheleşmenin bir sonucu olarak bu bloklara yön veren başat aktörler Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Sovyetler Birliği’nin, kendi politikalarını destekleyecek yönetimleri başa getirme mücadelesinde ordular vazgeçilmez araçlar olurken, aynı zamanda destekledikleri askeri rejimler dolayısıyla bu ülkelerde, orduların pek çok noktada sivil alana nüfuz eder bir niteliğe bürünmesine katkı sağlamışlardır. Bu bağlamda aynı zaman dilimi içinde Latin Amerika ülkelerinin büyük bölümünün ve Türkiye’nin benzer ekonomik sorunlar yaşamaları, ABD ile ilişkileri ve bu ilişkinin dinamiklerindeki ortak noktalar, bu ülkelerdeki darbe deneyimlerinin, topluma, siyasete, ekonomiye ve sivil-asker ilişkilerine etkilerindeki benzerlikler, karşılaştırma yapmak için uygun bir zemin oluşturmaktadır.

Çalışmanın amacı, Soğuk Savaş döneminde bazı Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye’de orduların siyasetteki rollerini inceleyerek, söz konusu dönemin dinamikleri çerçevesinde özellikle benzerlik oluşturan noktalar üzerinden bir karşılaştırma yapmaktır. Bu doğrultuda öncelikle orduların misyonu ve zaman içerisinde geçirdikleri dönüşüm ana hatları ile tarihsel bir perspektifle ele alınmıştır. Ardından bu ülkelerde toplumun orduya bakışı ve ordunun işlevleri, Soğuk Savaş döneminde Latin Amerika ve Türkiye’de orduların pozisyonları,

sivil-asker ilişkilerinin niteliği ve bu ülkelerde darbelere yol açan unsurlar ana hatlarıyla değerlendirilmiştir. Bu bağlamda özellikle ABD'nin Soğuk Savaş döneminde bu ülkelerin orduları üzerindeki etkisi, ordunun siyasete müdahalesi çerçevesinde tartışılmıştır. Sonuç olarak, incelenen dönemde Türkiye ve kimi Latin Amerika ülkelerinde orduların kendilerine attettikleri misyon ve ABD gibi dış aktörlerin de baskısıyla sık sık sivil siyasete dahil oldukları görülmüştür.

1) Orduların Misyonu ve Geçirdiği Dönüşümler

Tarih boyunca kabilelerden derebeyliklere, imparatorluklardan ulus devletlere, tüm siyasi birimlerin askeri/silahlı kuvvetlerinin kendine özgü tarihi, siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve hatta dini özelliklerle harmanlanmış bir misyonu, niteliği ve karakteri mevcuttur. Uluslararası sistemde de devletler gerek kendi iç dinamiklerinden gerekse bu sistemde edindikleri deneyimlerden yola çıkarak teşkilatlandırılmış askeri organizasyonlara, yani ordulara sahip olmuşlardır. Her toplum da söz konusu deneyimlerle ilintili şekilde orduya ve askerlik olgusuna çeşitli değerler ve normlar atfetmiş ve misyonlar yüklemiştir. Ordular ise, entegre oldukları düzen ve geçirdikleri deneyimlerle birlikte süreç içerisinde görev alanlarını, misyonlarını ve kendilerine attettikleri pozisyonları genişletip değiştirebilmişlerdir. Nitekim ordunun savunma alanı dışına taşan “rol genişlemesi (role expansion)”, sivil kontrol açısından çeşitli sorunlar yaratabilmektedir ki bu da ordunun misyonunun dönüşmesiyle ilgilidir (Pion-Berlin, 2003, s. 1).

Orduların kurumsallaşma süreci, askeri disiplinin gelişimi, deneyim ve kapasiteleri, tarih boyunca her siyasi birimde farklı evrelerden geçmiştir. Devletlerin siyasi tarihleri, orduların rol ve tutumlarının temellerini oluşturmada önemli paya sahip olurken; aynı zamanda orduların seçilmiş yönetimlere karşı demokrasi dışı girişimlerine ve asker-sivil ilişkilerinin niteliğine de yansımıştır. Öte yandan, katı kurallara ve hiyerarşik bir yapıya sahip olan ordular devletin kurucu unsuru (Duman, 2019, s. 146), yani onunla bütünleşik bir parça olarak görülmektedirler. Bunların yanı sıra, toplumu oluşturan unsurların tehdit algılamaları ile tehdide yükledikleri anlam da orduya yüklenen ve ordunun kendisine yüklediği misyona etki eden faktörlerdendir. Bu bağlamda, maddi olduğu kadar maddi olmayan, sosyal faktörlerle de ilişkili olarak ortaya çıkan ve pek çok yönden çeşitlilik gösteren ordu gelenekleri mevcuttur.

Özünde siyasi yapıyı dış tehdit unsurlarına karşı koruma misyonu yüklenerek oluşturulan ordular, bu çalışmada incelenen Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye gibi devletlerde,

özellikle konjonktürün elverişli olduğu dönem ve koşullarda kendilerini “iç tehdit” unsurları ve kronikleşmiş sorunları çözmekle yükümlü görmüş veya bazı aktörlerce bu yönde desteklenmişlerdir.

Latin Amerika’da ordular, -örneğin Brezilya gibi bağımsızlığın silahlı mücadeleye girmeden kazanıldığı istisnalar dışında- sömürge güçlerine karşı verdikleri bağımsızlık savaşlarından sonra kendilerini ulusun vasisi ve “her” tehdide ve “her” düşmana karşı devletin koruyucusu olarak görmüşlerdir (Kruijt, 2017, s. 5). Söz konusu bakış açısı, orduya pek çok işlev yüklenmesine zemin oluşturmuştur. Özellikle 1800’lerin ilk çeyreğinde Latin Amerika ülkelerinin çoğunluğunun İspanya Krallığı’ndan bağımsızlıklarını kazanmalarının simgesi olan ordular, kendi tarihi önemlerine atıf yaparak rollerini yorumlamışlardır. Böylece orduların, uluslarının önünde gelişme ve ilerleme, özgürleşme kapısını açan öncü güç oldukları yönünde kendilerine attıkları misyon, çok sayıda Latin Amerika ülkesi için de söz konusu olmuştur (Pion-Berlin, 2011).

Türkiye’de ise oldukça köklü bir geçmişe sahip olan askeri yapılanma, geniş bir savaş kültürü ile yoğrulmuş ve toplum ile ordunun bütünleşik olarak görüldüğü bir anlayış ortaya çıkmıştır. Böylece “ordu-millet” anlayışı yerleşmiş ve orduya büyük bir kutsiyet atfedilmiştir (Çetin, 2018). Türkiye’de ordu, Cumhuriyetin ilanından bugüne kadar siyasal yaşamdaki ilişkileri ve güç dengelerindeki değişiklikleri yeniden düzenlemek için sık sık müdahalelere girişmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) ulus-devletin oluşum aşamasında oynadığı rol, ordunun devletin en önemli unsuru değil, adeta kendisi olduğu yönünde bir misyon edinmesine neden olmuştur. Aynı zamanda TSK bu süreçte çağdaşlaşmaya karşı direnen iç güçlere karşı mücadelenin de başını çekerek, ülkenin aydın ve ilerlemeci gücü rolünü üstlenmiştir. Dolayısıyla ordunun, dar anlamda sadece devletin koruyucusu değil, modernleşme projesinin ve cumhuriyet rejiminin teminatı olarak görülmesi şeklinde bir misyon genişlemesi söz konusudur (Cansever ve Kiriş, 2015).

Misyon dönüşümünde sadece orduların değil, siyasi iktidarların da rolünün olduğu belirtilmelidir, zira zaman zaman orduyu iç güvenlik misyonundan hariç tutma ilkesinin aksine, orduyu buna entegre etme siyaseti izlemiş yönetimler bulunmaktadır (Vitelli, 2018). Sadece dış tehditlere yönelik değil, gerek Arjantin, Brezilya, Şili, El Salvador, Guatemala gibi ülkelerin yaptığı gibi, ulusal çıkarlara katkı sağlayacağı düşünülen sınır ötesi uluslararası misyonlara, gerekse de Meksika ve Kolombiya’daki gibi ülke içindeki uyuşturucu

ticareti, karteller, ayaklanmalar ve organize suçlar gibi sorunlarla mücadeleye ordular adapte edilmiştir (Bruneau ve Goetze Jr., 2006).

Sonuç olarak orduların misyonlarına ilişkin faaliyet alanlarının değişmesi ve genişlemesi, ilke, tutum ve eylemlerin çeşitlenmesi; ülke içi tehdit ve problemlerin niteliği, boyutu ve bunlara ilişkin mücadele mekanizmasının şekli; ülke dışı veya sınır ötesi sorun, tehdit ve misyonların varlığı; sivil otorite ve halkın askeri misyonlara bakış açısı, izlenim ve düşünceleri gibi pek çok faktörden etkilenmektedir. Üstelik tarihsel misyonların dönüşümü de yine geçmiş deneyimlere atıfta bulunarak, ondan güç alarak gerçekleşmektedir. Bu bağlamda Loveman'a (1999) göre Latin Amerika orduları için ulusu tüm iç ve dış tehditlere karşı savunmak tarihsel bir misyonken, Türk ordusu için de benzer şekilde, ulus-devleti ve Atatürk devrimlerini iç ve dış düşmanlardan koruma tarihsel misyonu geçmişten bugüne sürmektedir (Burak, 2011, s. 64). Dolayısıyla Latin Amerika ülkelerinin çoğu ve Türkiye gibi askeri müdahalelerle kesintiye uğramış bir demokrasi geçmişine sahip olan ülkelerde (Pion-Berlin, 2011), orduların kendilerine atfettikleri tarihi rol ve ulusun baş koruyucusu olma misyonu, giriştikleri müdahalelerde ana motivasyonlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle gerek Türkiye'de gerekse çoğu Latin Amerika ülkesinde deneyimlenen darbe ve darbe girişimlerinin yanı sıra, ordunun genel eylem ve pozisyonlarında, çoğu durumda benzer görünümeler ortaya çıkmıştır.

2) Soğuk Savaş Döneminde Orduların Rolü

Uluslararası sistemin kompleks yapısının gösterdiği üzere devletlerin ve uluslararası sistemin diğer aktörlerinin birbirlerine farklı tarz ve yoğunlukta bağımlılığı bulunmaktadır. Uluslararası İlişkiler disiplinde gerek Yapısal Realizmin savunduğu gibi uluslararası sistemdeki güç dengeleri (Mearsheimer, 2013, s. 84-85), gerek Liberal Kurumsalcıların savunduğu gibi örgütsel ve kurumsal ilişkiler (Sterling-Folker, 2013, s. 129-130), gerekse de Post-Kolonyalizmin vurguladığı şekilde tarihsel deneyimlerin bıraktığı miras (Grovoqui, 2013, s. 250-255) gibi pek çok olgu, bu girift panorama içerisinde yaşanmış ve yaşanmakta olan deneyimlere yön vermektedir.

Soğuk Savaş konjonktürü de uluslararası sistemde yapısal bir kısıtlayıcı olarak devletlerin dış politikalarına doğrudan etki eden oldukça önemli bir faktör olmuştur (Ferguson ve Mansbach, 2004). Bu dönemde oluşan bloklaşma, devletlerin gerek bloklar arasında gerekse buldukları blok içinde diğer devletlerle ilişkilerinin niteliğini belirlemiştir. Soğuk Savaş dönemi devletlerin iç dinamiklerine de yansımış;

etkileri sonraki süreçte de uluslararası sistemi şekillendirmeye devam etmiştir. Soğuk Savaş döneminde ordular için birincil tehdit komünizm veya anti-komünizm etrafında şekillenirken, Soğuk Savaş’ın bitişiyle birlikte çevresel sorunlar, uyuşturucu ticareti, teknoloji transferi, uluslararası ticaret ve hatta AIDS gibi salgın hastalıklar şeklinde yeni güvenlik endişeleri/tehdit alanları, uluslararası/iç düzen ve savunma gibi geleneksel misyonlara daha yoğun bir biçimde eklenmiştir (Loveman ve Davies, 1997). Bu gerçek göstermektedir ki, ordular sahip oldukları misyonları gerek tarihsel miraslarına dayanarak gerekse iç ve dış konjonktüre göre yeniden tanımlayıp genişleterek, devletin kurumsal düzenine adapte edebilmişlerdir. Çalışmada incelenen Soğuk Savaş konjonktüründe ise daha çok ideolojik yönü baskın ve bu anlamda da ABD bağlantısı ve/veya etkisinin olduğu, orduların kendilerini “doktrinel olarak destekledikleri” bir görünüm söz konusu olmuştur (Loveman ve Davies, 1997, s. 11).

Cansever ve Kiriş’in (2015, s. 372) ifadesiyle Soğuk Savaş, özellikle az gelişmiş ülkelerde askeri müdahaleler ya da ordunun politik alan üzerindeki kontrolünün artışı ve sürekli bir silahlanma yarışının varlığı ile büyük ölçüde militaristleşen ekonomilerin etkinliğini sürdürdüğü, askeri darbelerin sıklaştığı, silah ticareti için yasadışı örgütlerin ortaya çıktığı, gerilla savaşlarının yaygınlaştığı, korku ve şüphenin hâkim olduğu, güvenliğin paranoya haline aldığı bir dönemdir. Söz konusu ülkelerdeki ordular için bu dönemde “komünist tehdit”, “devrimci hareketler”, “dış müdahaleler” gibi gerekçeler, ABD’nin bu ülkelerdeki askeri rejimlere desteği (Cansever ve Kiriş, 2015, s. 372-373), ideolojik niteliği oldukça baskın olan NATO, Varşova Paktı gibi örgütlerin varlığı, askeri darbelerin, müdahalelerin ve sivil/siyasi hayata pek çok yönden nüfuz eden militarizmin kronikleşmesinde orduların misyonuna yön veren en önemli yapısal faktörler olmuştur.

Esas görevleri mensup oldukları devletleri dış tehditlere karşı korumak olan ordular, Soğuk Savaş döneminde gerek dış tehditleri gerekçe göstererek gerekse söz konusu dış tehditleri içselleştirerek, devleti koruma misyonlarının kapsamını büyük ölçüde genişletmişlerdir. Orduların; misyon, eğitim, sosyalizasyon, yapı, disiplin ve işleyiş itibarıyla demokratik siyasete uzak ve yabancı oldukları göz önünde bulundurulursa, bu misyonun, içerisinde bulunulan konjonktüre adapte edilebilmesi için geçirdiği dönüşüm daha iyi analiz edilebilir (Çomak ve Şeker, 2017, s. 2). Bu bağlamda Gürsoy’a (2014, s. 169) göre Türkiye’de silahlı kuvvetler, Soğuk Savaş döneminde “öncü” ve “muhafız” rolleri ile ön plana çıkarken, Loveman (1999, s. 125) Latin Amerika’da orduların, ulusu hem dış

tehditlere hem de dış tehdit kaynaklı iç tehditlere karşı koruyucu misyonunun yanı sıra, halkın refahının teminatı ve “siyasi muhafız” rollerinin de öne çıktığını vurgulamaktadır. Soğuk Savaş döneminde Latin Amerika’da askeri müdahaleler Rouquié’nin (1986, s. 322) ifadesiyle, çoğunlukla düzeni korumak, hatta yeni bir düzen kurmak amacıyla yapılmıştır. Latin Amerikalı darbeci asker tipi ise ABD’nin desteğiyle “komünistlere karşı kıta çapında yürütülen haçlı seferinin başını çeken bir ‘muhafız’ imgesiyle özdeşleşmiştir” (Rouquié, 1986, s. 322). Bu nedenle örneğin, 1943’te Bolivya’da işçi sınıfıyla birlikte hareket eden ya da yine 1943’te Arjantin’de işbaşındaki muhafazakâr rejimi deviren devrimci subayların aksine 1970’lerde ordular solun aleyhine ve egemen güçlerin lehine siyasete müdahil olmuşlardır (Önen, 2019, s. 87-88). Soğuk Savaş döneminde çoğu Latin Amerika ülkesinde hız kazanan gerilla hareketleri ve artan şiddet de sosyopolitik yapıyı kırılğan hâle getirmiş, bu durum halkın büyük bölümünün askeri müdahaleyi bir çare olarak görmesine yol açarken orduların yönetime el koymaları için de gerekçe olmuştur (Brands, 2012, s. 264). Dolayısıyla ordular, içinde buldukları bağlamın koşullarında misyonlarının vurgularını yeniden karakterize ederek, bu çerçevede hareket etme kapasitesine sahip olmuşlardır.

3) Ordu-Sivil İlişkilerinin Niteliği

Devlet pek çok unsurdan oluşan bütüncül bir mekanizmadır ve barındırdığı sistemik, kurumsal, sosyal ve diğer pek çok unsur arasındaki kompleks ilişkiler ağından oluşmaktadırlar. Bu dinamikler içerisinde, etkisi en kritik olanlardan biri de sivil-asker ilişkileridir. Bu noktada, demokratik pratikler, toplumun sahip olduğu siyasi bilinç, ülkedeki ideolojik temeller ve ordu ile sivillerin birbirlerine yönelik algıları, attettikleri değer ve misyonların rolü, söz konusu ilişkilerin niteliğini şekillendiren başlıca unsurlardır.

Samuel Huntington’ın 1957’de yayınlanan “The Soldier and the State” adlı eseri, ordu ile toplum arasındaki ilişkileri teorik olarak inceleyen ilk çalışma olarak oldukça önem taşımaktadır (Skaarve Malca, 2014, s. 5). Huntington’a göre, her toplumda askeri kurumlar iki güç tarafından şekillenmektedir. Bunlar, toplumun güvenlik tehditlerinin dayattığı fonksiyonel zorunluluk ile toplumda baskın olarak yer alan sosyal güçler, ideolojiler ve kurumların dayattığı sosyal zorunluluktur. Ordu-sivil ilişkilerinin niteliğini belirleyen de bu iki unsur arasındaki ilişkidir (aktaran Skaar ve Malca, 2014, s. 5). Her ülkede, söz konusu dinamiklerin birbirleriyle ilişkileri, tarihsel gelişmeler, toplumların algı, inanç, düşünce yapıları, devletin askeri, siyasi,

sosyal kapasite ve nitelikleri ile diğer devletlerle etkileşiminin boyutları ordu-sivil ilişkilerini farklılaştırmaktadır. Orduyu, hiçbir şekilde siyasetin dışında görmeyen, tarafsız bir tutum sergilediğinde dahi bununda aslında siyasi mesaj içeren siyasal bir tavır olduğunu ileri süren görüşler mevcuttur (Akbaba, 2006, s. 29).

Pion-Berlin’e (2011, s. 295) göre, Latin Amerika ve Türkiye’de ordular, tarihsel önemlerini sürdürecektir, kimi zaman abartacak şekilde rollerini yorumlamışlar, bağımsızlığın kazanılmasını sağlayan zaferlere atıfla kendilerini uluslarının kurtarıcısı olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla orduların siyasette ve ordu-sivil ilişkilerindeki aktif rolleri sadece Soğuk Savaş döneminin koşullarına ya da Latin Amerika’da Küba Devrimi’nin etkisine bağlı olarak ortaya çıkmamıştır (Nunn, 2001). Latin Amerika’da bu sürecin temelleri, daha profesyonel askeri bir kurum geliştirmek için özellikle 1870’lerde Avrupa misyonları ile anlaşma sonucunda atılmıştır (Loveman, 1999, s. 63). Öte yandan, Türkiye’de ordunun profesyonelleşmesi; Osmanlı Devleti’nden aldığı miras ve Cumhuriyetin kurucu kadrolarının da yetiştiği köklü yapının var olması bakımından Latin Amerika’ya göre daha erken başlamıştır (Köktürk, 2019). Söz konusu profesyonelleşme, ele alınan ülkelerde Soğuk Savaş dönemindeki darbeler de göz önünde bulundurulduğunda, orduyu siyasetten uzaklaştırmamış, aksine siyasete ve sivil süreçlere daha da entegre olmalarına yol açmıştır (Uluçakar, 2013, s. 56). İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra devletler hızla Soğuk Savaş ortamına doğru ilerlerken, topyekûn savunma sorunlarını çözmek, savaş sırasında yaşanan koordinasyon eksikliklerinin bir daha yaşanmamasını sağlamak için sivil otorite ile askeri otoriteyi uzmanlık kurullarında bir araya getirecek, milli savunma hizmetlerinin organizasyonundan sorumlu üst kuruluşların oluşturulması anlayışı çoğu ülkede kabul görmüştür (Akbaba, 2006, s. 91). Dolayısıyla, dönemin konjonktürü, orduların siyasi mekanizmanın merkezine yerleşmeleri için elverişli koşullar oluştururken, kimi ülkelerde demokrasinin gelişmesine ket vuran bir ortam doğmuştur.

Soğuk Savaş döneminde ve sonrasında, zayıf yönetimler ve zayıf ekonomiler nedeniyle ortaya çıkan krizler ve istikrarsızlıklardan dolayı oldukça kırılgan demokratik yapılara sahip olan çoğu Latin Amerika ülkesinde toplumların, siyasi lider, kurum ve prosedürlere inancının zayıflaması ordu-sivil ilişkilerine yansiyarak, daha otoriter yönetimlerin işbaşına gelmesine ve orduların rolünün genişlemesine yol açmıştır (Pion-Berlin, 2003, s. 3). Böylece Latin Amerika ülkeleri dahil, demokrasi kültürünün tam olarak yerleşmediği ve ekonominin güçlü olmadığı ülkelerde ordular, sivil otoritenin toplumsal

meşruiyetini kaybettiğini düşündükleri durumlarda darbelere ve çeşitli müdahalelere girişmişlerdir (Duman, 2019, s. 147). Latin Amerika'da çoğu ülkede otoriterlik ve demokrasi geleneklerinin iç içe geçmiş olması, Soğuk Savaş döneminde özellikle orta sınıfın seçimleri tek meşru iktidar yolu olarak görmemesine, ekonomik koşullarının iyileşeceğini ve ülkede düzenin tesis edileceğini düşünerek askeri yönetimlere geniş destek vermesine yol açmıştır (Green ve Branford, 2013, s. 75). Arjantin'de 1930-1983 yılları arasında beş ayrı askeri yönetim yaşanmış, Brezilya'nın 1930'dan sonra ve 1964-1985 arası kesintisiz olarak üç kez askeri rejim tecrübesi olmuş, Şili'de 1924-1990 arasında üç askeri darbe gerçekleşirken bunlardan sonuncusu olan General Pinochet'in diktatörlüğü 1973-1990 yılları arasında tam 17 yıl sürmüştür. Bolivya'da ise 1928-1982 arası dokuz askeri darbe yaşamıştır. Paraguay'da 1954-1993 arası, Peru'da ise 1968-1980 yılları arası askeri darbelerle geçmiştir (Aknur ve Akgül Durakçay, 2019, s. 70). Bunlar ve diğer Latin Amerika ülkelerinde görülen benzeri örnekler bölgede orduların siyasete müdahalesinin örnekleridir.

Demokrasinin Soğuk Savaş döneminde askeri müdahalelerle sık sık kesintiye uğradığı Türkiye'de de siyasi istikrarsızlık, iç çatışmalar ve ekonomik krizler ordunun sivil iktidarları devirerek yönetime el koymasına zemin oluşturmuştur. Latin Amerika'da da Türkiye'de de ordular kendilerini, ulusal değerlerin ve çıkarların koruyucusu olarak görerek kendilerine sivillerin üzerinde profesyonel bir üstünlük atfetmişlerdir (Pion-Berlin, 2011, s. 293). Türkiye'nin NATO üyesi olmasını takip eden 1950'li yıllarda ordu siyaseten nötr olan pozisyonundan sıyrılarak, laikliğin ve sivil milliyetçiliğin koruyucusu olma iddiasıyla kendisini siyasi yaşama dahil etmeye başlamıştır (Kutay, 2016, s. 10). Askeri kültür bakımından; monarşiyi yıkma, sosyal refah idealini savunma, faşist ideolojiyi benimseme ve anti-empyralist bir dava gütmeye başlamıştır (Önen, 2019, s. 84-85) ise ordular, farklı saiklerle de olsa siyasete bir şekilde dahil olma noktasında birleşmişlerdir.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin siyasal hayatı çoğu zaman ordunun gözetimi altında olmuştur. Ordu, 27 Mayıs 1960'ta bir grup albay ve daha alt rütbeli subayın yönetime el koymasıyla (Özdemir, 1997, s. 192), 12 Mart 1971'de muhtıra ile hükümeti istifa ettirip teknokrat hükümetler kurdurarak, 12 Eylül 1980'de ise ordu komuta kademesinin önderliğinde doğrudan idareye el koyarak (Cansever ve Kiriş, 2015) sivil yönetime müdahale etmiş, Duman'ın (2019, s. 148) ifadesiyle "siyasi yargıçlığa" soyunarak, siyasette sınırları belirleyen bir vasi olarak hareket etmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesinin dönemin

iktidar partisi Demokrat Parti ve parlamento kadar ordu hiyerarşisine karşı da yapıldığını, bu nedenle 1971 ve 1980’deki askeri müdahalelerden farklılaştığını ifade eden Özdemir (1997, s. 192,) 12 Mart 1971 muhtırası ile generallerin, ülkenin içinde bulunduğu anarşik ortam ile ekonomik ve sosyal huzursuzluklardan parlamento ve hükümeti sorumlu tuttuklarını vurgulamaktadır (1997, s. 229). Öte yandan Tanör (1997, s. 26), 12 Eylül 1980 darbesi ile başlayan askeri rejimin işlevini “birincisi, ülkede eksikliği duyulan can güvenliğini sağlamak, ikincisi de sola ve emekçi taleplerine sınırlama getirerek ekonomik-sosyal hayatı işverenler lehine yeniden düzenlemek” şeklinde özetlemektedir. Dolayısıyla askeri müdahalelerin hükümetlerin toplumun beklentilerine cevap verememesi, artan şiddet olayları, toplumsal bölünmüşlük gibi gerekçeler bulunmaktadır.

Soğuk Savaş döneminde 1964 Brezilya, 1966 Arjantin, 1973 Şili darbeleri gibi çok sayıda askeri müdahalenin yaşandığı (Aknur ve Akgül Durakçay, 2019, s. 52) Latin Amerika’da ise, bağımsızlıktan sonra geçen on yıllar boyunca ordu, en organize devlet kurumu olarak ve dolayısıyla herhangi bir hükümet mekanizmasından çok daha oturmuş bir yapıya sahip şekilde siyasi nüfuz ve otonomi uygulamıştır (Weeks, 2012, s. 166). Sonuç olarak Soğuk Savaş döneminde gerek Latin Amerika ülkelerinde gerekse Türkiye’de ordu-sivil ilişkileri ve ordunun siyasete müdahalesi, orduların baskın bir şekilde sivil alana nüfuz ettiği asimetrik bir görünüme sahiptir.

4) Darbelere Yol Açan Benzer Unsurlar

Soğuk Savaş döneminde oldukça sık askeri darbe ve cunta rejimine tanık olmuş Latin Amerika ve Türkiye’de, buna yol açan unsurlar açısından benzerlikler bulunmaktadır. Literatürde askeri darbe; mevcut hükümetin, itina ile hazırlanmış bir plan çerçevesinde ordu mensubu bir grup tarafından, ani bir darbeye zor kullanılarak devrilmesi veya değiştirilmesi eylemi olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla askeri darbeler ‘gasp’ niteliği taşıyan bir tür siyasal şiddet eylemi olarak da görülebilir (Atay’dan aktaran Akbaba, 2006, s. 31). Orduların, seçilmiş yönetimlerden rol çalmasının, yani siyasete müdahale etmesinin en bilinen örneği olan darbeler, hükümeti veya sistemin genelini hedef alabilmektedirler. Askeri darbeler; emir komuta dâhilinde ordunun tüm kademelerinin birlikte hareket ettiği şekilde olabileceği gibi, ordu içinde küçük bir grubun belli bir hareket planı çerçevesinde, politik bazı çevrelerin de desteğini alarak, şiddet ya da tehditle var olan yönetimin hatta düzenin değiştirilmesi amacını taşıyan askeri cuntalar şeklinde de olabilir (Cansever ve Kiriş, 2015, s. 364).

Darbelere yol açan faktörler, darbe sonrası askeri rejimin süresi ve eylemleri gerek ülkelerin tarihsel, ekonomik, siyasi ve kültürel dinamikleri, gerekse uluslararası sistemin ülkelere etki boyutu bakımından farklılık göstermektedir. Soğuk Savaş konjonktürü, sistemdeki bloklar açısından darbelerin ideolojik boyutunu anlamlandırmayı kolaylaştırırken, orduların öne sürdükleri müdahale gerekçeleri bu konjonktür içerisinde ülkelerin iç dinamikleri ile de ilişkilidir. Duman'ın (2019, s. 147) da belirttiği gibi, dış konjonktürün, içeride darbe lehine bir ortam yaratıp yaratmadığı da oldukça kritik bir unsurdur.

Orduların siyasete müdahalelerinin bir diğer önemli nedeni ise dış aktörlerin etkisidir ve bu noktada en önemli benzerlik ABD'nin rolü olmuştur. Öncelikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hem Türkiye (Sander, 2013, s. 122-123) hem de çoğu Latin Amerika ülkesi, ABD'den askeri ekipman ve yardım almışlardır (Kruijt, 2017, s. 11). Soğuk Savaş döneminde ABD, Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye'de, orduların misyon dönüşümünü kolaylaştırıcı, güdüleyici ya da tetikleyici rol oynayarak, bu ülkelerdeki askeri faaliyetlerin son derece ideoloji odaklı ve doktrin temelli bir boyutta yürütülmesinde konjonktür kadar etkili olmuştur. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hem Latin Amerika'da hem de Avrupa'da müttefikleri ile geliştirdiği askeri/savunma işbirlikleri söz konusu ülkelerde orduların rolünü de şekillendirmiştir. Bu bağlamda Latin Amerika'da ABD çeşitli girişimlerle askeri etkisini pekiştirmiştir. 1947'de Rio de Janeiro'da imzalanan Amerika Kıtası Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın 5. maddesi ile taraf devletlerden herhangi birinin kıta dışından saldırıya uğraması durumunda diğer üye devletlerin askeri yardımı öngörülmüştür. Bu madde Sovyet tehdidine karşı ABD tarafından alınan bir önlem olarak görülmektedir (Çakır, 2019, s.148). Ayrıca 1948'de Bogota'da Amerikan Devletleri Örgütü (OAS) Şartı imzalanmış, ABD özellikle Soğuk Savaş döneminde bölgedeki etkisini artırmak için OAS'ı bir araç olarak kullanmıştır. 1954'te toplanan Caracas Konferansı'nda ise askeri güçler arası yardımlaşma daha da ileri götürülerek yarı kürede komünizmin önlenmesi üzerine bir anlaşmaya varılmıştır (Aguirre, 2005).

Türkiye'de ise Marshall yardımları ve NATO şemsiyesi altında koordinasyon sağlanmış, ABD hükümeti tarafından 1948 yılında Türk ordusunun istifadesi için askeri teçhizatlar ve uzmanlar transfer edilmiştir (Kutay, 2016, s. 9). Sander'in (2013, s. 111-113) de belirttiği gibi, gerek İkinci Dünya Savaşı sonrası düzenin korunması yönündeki ortak görüş, gerek Türkiye'nin ekonomik ve askeri yardımlar alması motivasyonu ile Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesi stratejisinin bir parçası olması ve gerek uluslararası komünizme karşı ortak

tutum, her ne kadar bazı kırımlar yaşanmış olsa da genel olarak Soğuk Savaş döneminde Batı Bloğu içinde ABD ile paralel bir çizgide yer almasına neden olmuştur. Bu noktada Türkiye’nin NATO’ya üyeliği iki ülke arasında kurumsal bağlantıyı tesis etmiş, dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda ABD’ye oldukça önemli avantajlar sağlamış, ordu ise ABD’nin bölgedeki çıkarlarını gözetmesi bakımından kritik bir araç olmuştur (Oran, 2001, s. 548-552). Bu ilişkinin bir yansıması olarak Türkiye, NATO üyesi olduğu Soğuk Savaş döneminde 1960-1971-1980 olmak üzere üç askeri müdahale yaşamış, bu yönetimler süresince de ABD, Türkiye’ye ekonomik ve askeri yardımlar yapmaya devam etmiştir (Gürsoy, 2014, s. 161). Bu bağlamda ABD’nin Türkiye’deki darbelerde etkili olduğu genel olarak kabul edilen bir görüştür (Afşar, 2019, s. 740).

Soğuk Savaş döneminde ekonomik sorunlar yaşayan, bu yüzden de siyasi istikrarsızlık, kriz ve kaosun sıkça tekrar ettiği Latin Amerika ülkelerinde de ABD daima etkin bir aktör olmuştur. Nitekim Soğuk Savaş boyunca ABD, komünist veya sosyalist yönetimlerin başa geçmemesi ve neoliberal ekonomi politikalarının bölgede işler hale getirilmesi amacıyla Latin Amerika ülkelerine müdahalelerde bulunmuştur. Bu süreçte ABD’li diplomatların, askeri eğitimcilerin ve darbeleri yapan Latin Amerikalı siyasetçi ve askerlerin çoğunun eğitim aldığı ABD’nin “Amerikalar Okulu”nun rolü son derece önemlidir (Vanden ve Prevost, 2015, s. 193). 1954’te CIA’in Guatemala operasyonu, 1961 Domuzlar Körfezi Çıkarması ve 1973’te Şili’de düzenlenen darbe ile Başkan Salvador Allende’nin devrilmesi gibi örnekler bu kapsamda gerçekleştirilmiştir (Aknur ve Akgül Durakçay, 2019, s. 72). ABD’nin doğrudan askeri müdahalede bulunduğu Latin Amerika ülkeleri arasında 1965’te Dominik Cumhuriyeti, 1983’te Grenada ve 1989’da Panama (Weyland, 2018, s. 140) önemli örneklerdir. Küba Devrimi’nin etkilerinin bölgede yayılmasını engellemek ABD’nin en önemli amaçlarından biri olduğu için, Cansever ve Kiriş (2015, s. 372) de Latin Amerika’da bu dönemde Brezilya, Bolivya, Şili, Uruguay ve Arjantin’de kurulan anti-devrimci askeri rejimler ve diğer askeri yönetimlerin komünizm tehlikesine karşı duvar oluşturmalarından dolayı ABD tarafından desteklendiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, Nikaragua’da 1979’da gerçekleşen devrimle ABD’nin desteklediği diktatör Anastasio Somoza’yı deviren Sandinist güçlere karşı ABD tarafından anti-komünist Kontra güçlerinin kurulması ve desteklenmesi de önemli bir örnektir (Cockroft, 1997, s. 57-58).

Sonuç olarak Latin Amerika’da söz konusu dönemde görülen darbe ve müdahalelerin “anti-komünist” bir ideolojik

boyutu mevcuttur. Soğuk Savaş döneminde Türkiye’de ve çoğu Latin Amerika ülkesinde gerçekleşen darbeler ve askeri müdahalelerde ABD’nin doğrudan veya dolaylı bir aktör olarak etkisi açıktır. Nitekim bu ülkelerde ABD’nin istediği şekilde anti-komünist statükonun devam ettirilmesi Soğuk Savaş boyunca ABD’nin ordulara ve/veya askeri rejimlere sağladığı desteğin gerekçelerini oluşturmuştur (Skaar ve Malca, 2014, s. 7).

Latin Amerika ülkelerinin ve Türkiye’nin Soğuk Savaş döneminde benzer ekonomik sorunlar yaşamış olmaları, bu ülkelerde görülen darbe ve askeri müdahalelere yol açan koşulları oluşturan faktörlerden bir diğeridir. Uygulanan ithal ikameci politikalar hedeflenen kalkınmayı sağlamakta yeterli olmamış ve bu ülkeler, 1980’lerden itibaren neoliberal politikaların içine çekilmişlerdir. Aknur ve Akgül Durakçay’a (2019, s. 68) göre işsizlik, enflasyon ve ekonomik dengesizliklerin yarattığı siyasi ve ekonomik krizler ile istikrarsızlıklar, Latin Amerika’da bürokrat ve askerlerin baskıcı rejimler olarak yer aldığı “bürokratik otoriterlik” sisteminin zemin bulmasına yol açmıştır. Akça (2010, s. 21) ise Türkiye’nin de söz konusu dönemde aynı sorunları yaşadığını vurgulayarak, ordu ile oligopol yapılar arasında sermaye işbirlikleri kurulduğunu, gerek ithal ikameci politikalardan gerekse neoliberal uygulamalardan sadece bu yapıların yarar sağladığını ifade etmektedir. Latin Amerika ülkelerinin çoğunda ve Türkiye’de benzer dönemlerde görülen yüksek enflasyon, işsizlik, dış yatırım eksikliği, neoliberal ekonomi politikalarının sonucu ortaya çıkan sosyal eşitsizlikler ve ekonomik darboğazlar ise yeni askeri müdahalelerin gerekçelerini oluşturmuştur. Nitekim ordular; yoksulluk, istikrarsızlık ve ekonomik geri kalmışlığın sorumlusu olarak siyaseti/sivil yönetimleri göstermiştir (Loveman ve Davies, 1997, s. 5).

Ayrıca, bu ülkelerde orduların hareket alanının genişliği de sivil siyasi yapıya müdahalelerini kolaylaştırmıştır. Burak’ın (2011, s. 64) vurguladığı üzere Türkiye’de ordunun, modernleşme sürecinin taşıyıcı gücü olarak kendini sürekli yeniden üreten kültürünün yanı sıra, özellikle Soğuk Savaş döneminde, Akça’nın (2010, s. 23) ifade ettiği gibi, her türlü siyasi, sosyal, iktisadi, kültürel meseleyi asayiş sorunu olarak kodlayan “neoliberal güvenlik siyaseti ve devleti” anlayışının varlığı, orduya geniş hareket serbestisi veren bir zemin oluşturması bakımından önemlidir. Latin Amerika’da ise elitlerin üstünlüğü, otoriterlik, hiyerarşi gibi donelere sahip olan siyasi kültüre (Aknur ve Akgül Durakçay, 2019, s. 67) ek olarak, Cammack’ın (2001, s. 182) belirttiği üzere 1960’lı yıllarda burjuva hegemonyasının kırılmaya başlaması da

orduların ulusal siyasete öteden beri var olan ilgilerinin dış etkenlerin ve diğer faktörlerin de katkısı ile doğrudan müdahaleye evrilmesine yol açmıştır.

Benzeşen bir diğer unsur ise askeri müdahalelerin siyasal kültür düzeyi düşük toplumlarda görüldüğü tezinden hareketle, orduların bu eylemlerinde toplumsal boyutunda etkisi olduğudur. Nitekim bir toplumda halkın sivil kurumlara olan bağlılık derecesi olarak tanımlanan “siyasal kültür düzeyi” ne kadar yüksekse, ordunun siyasete karışma olasılığının o kadar düşük olduğu ifade edilmekte, bu gibi ülkelerde ordu bir şekilde siyasete karışacak olsa da ardında yeterli halk desteğini bulamayacağı ileri sürülmektedir (Akbaba, 2006, s. 36). Latin Amerika’da 1970’lerde sıkça görülen askeri müdahalelerin zemininde yatan faktörlerden biri, orduların demokratik rejimlere bakış açısıdır. Orduların sivil yönetimlere karşı güvensizliği, kendilerini daha üstün görerek yönetime müdahale kararlarında bu kurumları motive eden bir unsur olmuştur (Pion-Berlin, 2011). Türkiye’de ise, Dursun’un (2001, s. 37) ifadesiyle, siyasi sistemde yer alan merkez ve çevrenin karşıt değerler üzerinden yükselmesi ve her iki kanadın temsilcilerinin de demokratik kurumlara öncelik tanımaması darbeleri besleyen bir faktör olmuştur.

Öte yandan farklılaşan unsurlara da kısaca değinmek gerekirse, Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye farklı bağlamlarda gelişen bağımsızlık süreçlerinden geçmiş, söz konusu bağımsızlık mücadelelerinden sonraki evrede ortaya çıkan düzen/düzensizlik bakımından da farklılık göstermişlerdir. Bağımsızlık mücadelelerinin ardından Latin Amerika’da merkezileşmiş, güçlü yönetimlerin oluşması on yıllar alırken, Türkiye’de bağımsızlığın kazanılmasının ardından Cumhuriyetin ilanı ile merkezi gücün konsolide edilmesi gücün konsolide edilmesi çok sürmemiştir (Pion-Berlin, 2011, s. 294). Bu ülkelerde gerçekleşen darbelerin yapısal etkileri ve ordunun darbelerden sonra hareket tarzları açısından da çeşitli farklılıklar mevcuttur. Türkiye’de askeri müdahalelerden sonra düzen ve istikrarın sağlanmasıyla birlikte ordunun kışlaya dönmeyi tercih etmesi askeri yönetimlerin daha kısa süreli olmasını sağlamıştır. Ancak ordu, yönetimde olduğu kısa süre içerisinde yeni bir anayasanın kabulü ya da anayasada köklü değişiklik şeklindeki “çıkış garantileri” ile müdahale sonucunda ortaya çıkan yeni düzenin kurumsallaşmasını amaçlamıştır (Pion-Berlin, 2011, s. 296). 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra 6 Ocak 1961’de Kurucu Meclis faaliyetlerine başlamış ve 1961 Anayasası hazırlanmış, 15 Ekim 1961 tarihinde ise genel seçimler gerçekleşmiştir. 12 Mart 1971 askeri muhtırasından sonra teknokrat ve bürokratlardan oluşan partiler üstü

hükümetler kurulmuş, 14 Ekim 1973 tarihinde ise genel seçimler yapılmıştır (Özdemir, 1997). 12 Eylül 1980 darbesinden sonra ise demokrasiye geçiş önceki müdahalelere göre daha uzun sürmüş, yeni anayasa çalışmaları için Kurucu Meclis Kasım 1981'de oluşturulmuş, 7 Kasım 1982'de yeni anayasa halkoyuna sunulmuş, 6 Kasım 1983 tarihinde ise genel seçimler yapılmıştır (Tanör, 1997). Latin Amerika ülkelerinde ise askeri rejimlerin ve cunta yönetimlerin çok daha uzun sürdüğü örnekler söz konusudur. Şili'de Pinochet yönetimi 17 yıl sürerken, Brezilya 25 yıllık bir askeri rejim deneyimlemiş, Peru'da 12 yıl, Guatemala'da on yıllarca iktidarda kalan generaller olmuştur (Pion-Berlin, 2011, s. 296-297). Cansever ve Kiriş'e (2015, s. 371) göre Türkiye'de askeri müdahale dönemlerinin kısa süreli olması, orduyu saygınlık açısından görece daha az zarara uğratan unsurlardan biri olurken, Arjantin, Brezilya ve Şili gibi ülkelerde uzun süreli askeri yönetimler, ordulara karşı olumsuz bakış açısını ve algıyı kaçınılmaz kılmış, böylece askeri müdahalelere karşı geniş bir toplumsal ittifakın temelleri atılmıştır.

Sonuç

Birbirlerinden coğrafi olarak oldukça uzak olan, tarihsel ve kültürel farklılıklar barındıran Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri, Soğuk Savaş döneminde ordunun rolü, yaşadıkları siyasi ve ekonomik deneyimler ve bu deneyimleri şekillendiren unsurlar bakımından benzerlikler göstermektedirler. Çeşitli farklılıklara sahip olmakla birlikte orduların kendilerine attıkları roller, halkın siyasi kültürünün niteliği ve orduya bakış açısı, ABD'nin ideolojik etkisi, izlenen ekonomi politikalarının sonuçları Soğuk Savaş döneminde bu ülkelerde gerçekleşen darbelere ve askeri müdahalelere yol açan temel faktörler olarak değerlendirilmektedir.

Latin Amerika ülkelerinde ve Türkiye'de orduların tarihsel olarak edindiği kurtarıcı ve bağımsızlığın mimarı rolü, ulus-devletlerin kurulmasından sonra da sürmüş, dış tehditlere karşı toprak bütünlüğünü ve ulusal egemenliği koruyan ordular siyasetin en önemli aktörlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Zamanla bu koruma misyonu sadece dış tehditlere karşı olmakla kalmamış, içeriden gelen risk ve tehditleri de içerecek şekilde genişletilmiştir. Özellikle Soğuk Savaş döneminde siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların ülkelerde krizlere yol açacak boyutlara ulaştığı durumlarda ordular düzeni yeniden tesis için sivil siyasete müdahale edebilmişlerdir.

Öte yandan Soğuk Savaş koşullarının ideolojik boyutu ağır bastıkça, ABD'nin kendisiyle uyum içinde çalışarak komünizmin yayılmasını engelleyecek yönetimleri işbaşına

getirme hedefi, Latin Amerika ülkelerinin çoğunda ve Türkiye’de orduya “anti-komünist” bir rol biçmiştir. Böylece ABD’nin doğrudan ya da dolaylı desteğiyle ordular darbe ve askeri müdahalelerle gerektiğinde sol ve sosyalist akımları durduracak şekilde siyasete dahil olmuşlardır.

Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye örneklerinde ordunun sivil yönetime müdahalesi açısından birtakım farklılıklar da bulunmaktadır. Türkiye’de askeri yönetimin ardından demokrasiye daha kısa sürede geçilirken, birçok Latin Amerika ülkesinde askeri rejimin kimi zaman on yıllarca sürdüğü, ordunun demokrasiye geçişi geciktirdiği görülmektedir. Sonuç olarak farklı tarihsel, kültürel, idari ve toplumsal özelliklerine karşın Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye, Soğuk Savaş döneminde ABD’nin etkisiyle benzer ekonomik, siyasi ve askeri süreçlerden geçerek askeri darbelerin sıklıkla yaşandığı ülkeler olmuşlardır.

Kaynakça

- Afşar, Ö. A. (2019). 15 Temmuz’a Giden Süreçte Türk Demokrasisinde Sivil Asker İlişkileri. *İnsan ve İnsan*, 22, 737-766. doi:10.29224/insanveinsan.572340
- Aguirre, L. M. (2005). *Relations Between Latin America and the United States: Balance and Prospects*. A. A. Boron, G. Lechini (Eds.) içinde, *Politics and Social Movements in a Hegemonic World: Lessons from Africa, Asia and Latin America*. Buenos Aires: CLACSO.
- Akbaba, B. (2006). *Ulus Devlet Anlayışı Bağlamında Türkiye’de Ordu Siyaset İlişkisi*. T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Konya.
- Akça, İ. (2010). *Ekonomide Askerin Varlığı, Askeri Sermaye, OYAK*. N. Boztekin (Ed.) içinde, *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim*, İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.
- Aknur, M., ve Akgül Durakçay, F. (2019). *Latin Amerika’da Demokratikleşme*. C. Uysal Oğuz, S. Atvur, R. İzol (Ed.) içinde, 21. *Yüzyılda Latin Amerika: Siyaset - Ekonomi - Toplum*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Atay, A. S. (1998). *Çok Partili Dönemde Türkiye’de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri*. İstanbul: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Brands, H. (2012). *Latin America's Cold War*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Bruneau, D. T., ve Goetze Jr., R. B. (2006). *Civilian-Military Relations in Latin America*. *Military Review*, 67-74.
- Burak, B. (2011). *Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri*. *History Studies*, 3(1), 45-67.
- Cammack, P. (2001). In *Permanent Retreat? The Modest Future Role of the Armed Forces in South America* P. Silva (Ed.) içinde, *The Soldier and the State in South America: Essays in Civil-Military Relations*. New York: Palgrave.
- Cansever, N., ve Kiriş, H. M. (2015). *Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri Çerçevesinde Ak Parti-TSK Etkileşimine Bakış*. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 364-366.
- Cockroft, J. D. (1997). *Latin America: History, Politics, and U.S. Policy* (2nd ed.). Chicago: Nelson-Hall Publishers.
- Çakır, M. (2019). *Soğuk Savaş Sonrası ABD-Latin Amerika Güvenlik İlişkileri*. C. Uysal Oğuz, S. Atvur, R. İzol (Ed.) içinde, *21. Yüzyılda Latin Amerika: Siyaset- Ekonomi-Toplum*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çetin, N. (2018). *Türk Töresinde Askerliğin Yeri ve Türkiye'de Askerliğe Bakış Açısında Meydana Gelen Değişmeler*. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1), 161-175.
- Çomak, H., ve Şeker, B. Ş. (2017). *Türkiye'de Ordu ve Darbe İdeolojisi*. H. Çomak ve N. Sağıroğlu (Ed.) içinde, *Türk Siyasal Hayatında Hukuk Devletin Kurumlarına ve Anayasal Sisteme Yönelik Girişimler*. İstanbul: Beta.
- Duman, M. Z. (2019). *Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri*. *İnsan ve İnsan* (20), 145-164, doi:10.29224/insanveinsan.454066.
- Dursun, D. (2001). *27 Mayıs 1960 Darbesi: Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Ferguson, Y., ve Mansbach, R. (2004). *Remapping Global Politics History's Revenge and Future Shock*. UK: Cambridge University Press.
- Green, D., ve Branford, S. (2013). *Faces of Latin America* (4th ed.). New York: Monthly Review Press.
- Grovogui, S. N. (2013). *Postcolonialism*. T. Dunne, M. Kurki, S. Smith (Ed.) içinde, *International Relations Theories Discipline and Diversity*. UK: Oxford University Press.

- Gürsoy, Y. (2014). Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümünün Sebepleri. *Uluslararası İlişkiler*, 11(43), 157-180.
- Köktürk, A. (2019). Türkiye’de Ordu ve Sermaye İlişkisi. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Kruijt, D. (2017). The Political Influence of the Latin American Military. (Cuadernos del CEDLA Working Paper No: 30). Erişim: Centro de Estudios y Documentación Latinoamericanos (CEDLA) Universiteit van Amsterdam: <http://www.cedla.uva.nl/>
- Kutay, A. (2016). Civilian and Military Relations in Turkey: A Historical Survey. (Chr. Michelsen Institute Working Paper No. 11). Erişim: Chr. Michelsen Institute: <https://www.cmi.no/publications/file/6028-civilian-and-military-relations-in-turkey.pdf>
- Loveman, B. (1999). For La Patria: Politics and the Armed Forces in Latin America Latin American Silhouettes. Rowman ve Littlefield.
- Loveman, B., ve Davies, Jr., T. M. (1997). The Politics of Antipolitics, B. Loveman, T. M. Davies, Jr. (Ed.) içinde, The Politics of Antipolitics The Military in Latin America. USA: Scholarly Resources Inc.
- Mearsheimer, J. J. (2013). Structural Realism. T. Dunne, M. Kurki, S. Smith (Ed.) içinde, International Relations Theories Discipline and Diversity. UK: Oxford University Press.
- Nunn, F. M. (2001). Foreign Influences on the South American Military: Professionalisation and Politicisation. P. Silva (Ed.) içinde, The Soldier and the State in South America: Essays in Civil-Military Relations. New York: Palgrave.
- Oran, B. (2001). Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Önen, H. G. (2019). 21. Yüzyıl Penceresinden Latin Amerika’da Askeri Kültür ve Sivil-Asker İlişkileri. C. Uysal Oğuz, S. Atvur, R. İzol (Ed.) içinde, 21. Yüzyılda Latin Amerika: Siyaset- Ekonomi- Toplum. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özdemir, H. (1997). Siyasal Tarih (1960-1980). S. Akşin (Ed.) içinde, Türkiye Tarihi-4: Çağdaş Türkiye 1908-1980 (5. baskı). İstanbul: Cem Yayınevi.

- Pion-Berlin, D. (2003). A New Civil-Military Pragmatism in Latin America. VI Seminario sobre Investigación y Educación en Estudios de Seguridad y Defensa (REDES 2003). Santiago de Chile. <https://www.resdal.org/producciones-miembros/redes-03-pion-berlin.pdf>
- Pion-Berlin, D. (2011). Turkish Civil-Military Relations: A Latin American Comparison. *Turkish Studies*, 12(2), 293-304. doi:10.1080/14683849.2011.572635
- Rouquié, A. (1986). Latin Amerika'da Askeri Devlet. (Ş. Tekeli, Baskıya Hazırlayan). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Sander, O. (2013). Türkiye'nin Dış Politikası. (M. Fırat, Der.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Skaar, E., ve Malca, C. G. (2014). Latin American Civil-Military Relations in a Historical Perspective: A Literature Review. (Chr. Michelsen Institute Working Paper No. 6). Erişim: Chr. Michelsen Institute: <https://www.cmi.no/publications/file/5189-latin-american-civil-military-relations-in-a.pdf>
- Sterling-Folker, J. (2013). Neoliberalism. T. Dunne, M. Kurki, S. Smith (Ed.) içinde, *International Relations Theories Discipline and Diversity*. UK: Oxford University Press.
- Tanör, B. (1997). Siyasal Tarih (1980-1995). S. Akşin (Ed.) içinde, *Türkiye Tarihi-5: Bugünkü Türkiye 1980-1995* (2. baskı). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Uluçakar, M. (2013). Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri Ve Ordunun Demokratik Kontrolü. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi. Ankara.
- Vanden, H. E., ve Prevost, G. (2015). *Politics of Latin America: The Power Game* (5th ed.). New York: Oxford University Press.
- Vitelli, M. G. (2018). Civil-Military Relations and Military Missions in Contemporary Latin America: Argentina's Sinuous Path Towards a Democratic Defense Policy. *Brazilian Political Science Review*, 12(3).doi:10.1590/1981-3821201800030002.
- Weeks, G. (2012). Civilian Expertise and Civilian-Military Relations in Latin America. *Latin American Policy*, 3(2), 164-173.

Weyland, K. (2018). Limits of US Influence: The Promotion of Regime Change in Latin America. *Journal of Politics in Latin America*, 10(3), 135-164.

Extended Abstract

The armies from the most primitive types to the most complex organisational structures have experienced a historical progress parallel to humanity. The main purposes of the armies' existence are also their foremost functions: the fundamental need to protect the state's vital interests and provide security for its citizens. Noticeably, these armies' core functions have been developed and expanded as the political entities they belong progressed. The armies' importance increased significantly since they were entitled as the guarantors of the political entity's survival and security. The armies' first and foremost mission was to protect their nation from all kinds of enemies and external threats. However, this mission has evolved and changed in time. Therefore, the armies have gained another mission: to protect the nation from “domestic threats” as well, which also necessitate the armies to intervene in domestic politics. This has been a very complex issue because of foreign powers' inclusion with different aims and methods.

The coups and military interventions have been a chronic problem in many countries, especially the countries with political, economic and security issues that created instability. This article aims to discuss the common and similar points between Turkey and Latin American countries that have experienced coups and military interventions during the Cold War period. In this respect, the similar and common points examined in this article are the key reasons for the armies' involvement in politics through coups and interventions. One of these reasons could be summarised as the role expansion of the armies that established themselves as the defender of the national sovereignty and territorial integrity of state against all kinds of threats, external or domestic. Another reason was the role of the United States as the leader of the Western bloc. As the Cold War's ideological dimension prevailed, the US demonstrated that it could intervene in other countries politics to overthrow democratically elected governments to establish an anti-communist bloc. Consequently, during the intense ideological atmosphere of the Cold War years, in most of the Latin American countries and Turkey as the members of the Western bloc, the armies were pivotal instruments of the anti-communist propaganda.

The armies in Latin America and Turkey have underlined their historical importance and transformed their missions accordingly as time went by. Their mission has conveyed a progressive, liberator and precursor meanings and functions. In Turkey, the army with a profound historical military tradition has been the symbol and pioneer power of the modernisation project of the new Turkish Republic while in Latin America, the armies have also established a historical character from the wars of the independence process. Moreover, although there have been several differences in the process, scope, manner and length of the coups and military interventions in Latin America and Turkey, the armies have shown some sort of distrust for civilian governments and have looked for the public support when they intervened in politics. Furthermore, when the economic problems mostly arising from neoliberal policies created political and social unrest, the armies could regard those unstable conditions as civilian governments' failure and decided to intervene and create order.

Consequently, even though Turkey and Latin American countries are geographically very distant, and have historical, cultural, administrative and social differences, they often experienced military interventions and coups during the Cold War as a result of similar political, economic and military processes with the influence of the United States.

ISSN: 2687-220X

NOVUS ORBIS

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
Journal of Politics and International Relations

**Ortadoğu Jeopolitiğinde Kültürel Yansımalar:
Kültürel Miras Üzerine Bir Değerlendirme**

*The Cultural Reflections on the Middle Eastern Geopolitics:
An Assessment on the Cultural Heritage*

Senem Atvur

**Religion and Empire:
Islam as a Structural Force in the Umayyad and the Ottoman Empires**

*Din ve İmparatorluk:
Emevi ve Osmanlı İmparatorluklarında Yapısal Bir Güç Olarak İslam*

Murat Ülgül

**Soğuk Savaş Döneminde Latin Amerika ve
Türkiye’de Ordunun Siyasetteki Rolü**

*The Role of the Army in Politics in Latin America and
Turkey during the Cold War*

Tuğba Ergezen & Ceren Uysal Oğuz